COMMENTARIA VITI AMERBACHII in Ciceronis tres libros de Officijs.

LIBER AD LECTOREM.

Non tantum tibi nunc lector me trado legendum,
Trado sed, ut nostri censor & esse queas:
Sic tamen, ut lector maneas, censorq́; nec ultra,
Quàm decet officium, progrediare tuum.
Este procul, quibus est odium uenale, fauorq́;,
Pectoraq́; Illyrica sunt nigriora pice.
Hos uolo, quos ficum delectat dicere ficum,
Quiq́; scapham possunt dicere uelle scapham.
Quod si non illos potero uitare, paratum
Nepenthes norint semper adesse mihi.

ANTVERPIÆ excudẽdum curabat Antonius Goinus ANNO M. D. XXXIX.

CLARISSIMO ET GENEROSISSIMO PRINCIPI IOHANNI ERNESTO,

Saxoniæ Duci, Lantgrauio Turingiæ, Marchioni Misniæ, Mecœnati suo, Vitus Amerbachius S. P. D.

VM PROPOSVISSEM mihi, tum ob alias causas, tum q. rogatus essem ab amicis quibusdam, ædere istas commentationes, quas superiore anno cõscripsi in libros Ciceronis de Officijs, & dictaui nonnullis honestis, & mei, literarumq; amantißimis adolescentibus in hac schola priuatim, quando ab alijs laboribus, quorum ut publice non prorsus nullos, ita priuatim satis magnos pro mea imbecillitate sustineo, meũ quoddam ocium, & uelut uacationem haberem: nihil perinde mihi in uotis fuit, quàm ut tibi placerẽt, Clarißime Princeps, ac aliquid accessionis, quantuslumcunq; esset, facerẽt tuis studijs, & culturæ: tum etiã, ut alijs pueris & adolescentibus, uel ad intelligendũ Ciceronẽ, uel ad iudicandũ, uel etiã ad cogitandũ, de tota hac parte Philosophiæ, quæ à morib⁹

& cõsuetudine Græcis ἠθικὴ dicitur, Latinis aut morum, aut officiorum, aut uirtutum doctrina, & ratio, aliquod afferrent adiumentum. Quãquam enim non hoc efficit, sola cognitio talium rerum, ut simus iusti, fortes, aut liberales, & item alijs uirtutibus præditi, honesteq;, & bene, ac beate, & congruenter naturæ uiuamus: non tamen leuissimum pondus habet illa ad hoc, quod dicunt honeste, & recte uiuere, Idq; uel ipse Aristoteles, qui propter hoc Socratem reprehendit, quod uirtutem in scientia posuerit, aut uoluerit esse tantum scientiam quãdam uirtutem, cogitur concedere, cum, ut inquit Poëta, ignoti sit nulla cupido, sed tum intelligentia rerum extimulet nos ad agẽdum aliquid, tum ipsæ res pro eo, ac pronunciatæ à nobis sunt bonæ esse, aut malæ. Quod aũt non sit hoc solius doctrinæ munus, ut homines sint boni, & probi, declarant multa exempla non tantum superiorum temporum, sed præsentium etiam. Quot enim fuerunt ingeniosi, quod eruditi uiri, qui multa perturpiter fecerunt, &, si quas, paucas illas habuerunt uirtutes? Quot nunc sunt exculti literis, qui malunt tamen de uirtute alios docere, quàm ipsi facere, quæ uirtus iubet, & præscribit? Non hoc dico literarum odio, ut calumniatores interpretari possunt, & solent, sed ut ostendam, in doctrina & Philosophia non hoc tantum esse positum, ut simus boni uiri, sed alijs etiam, & quidem grauioribus adminiculis ad eam rem opus esse. Ego quidem

sentio,

ſentio,& ſine pudore fateor,non ſtatim eſſe me quã do uideo,& intelligo, quid ſit honeſtum, ad facien- dum etiam idoneum, aut promptum. Quid igitur deeſt ad uirtutem habendam, cum nunc eſt cognita? Magna ſunt de hac re ueterum ſapientum, & diffi ciles diſputationes,ſed hoc tamen eſt maxime conſen taneum rationi,& naturæ,quod Ariſtoteles docuit, uſum,& exercitationẽ, aut conſuetudinẽ debere co gnitioni accedere,quẽdamq; naturæ impulſum, quẽ Græci uocant δεινότητα, aut ὁρμὴν φυσικὴν, quæ tanq̃ ſupremam uirtuti manum imponat. A Chriſtianis do ctoribus hæc nõ paulo aliter explicantur. In eo tum cum Philoſophis concordant, quod nõ omnino tollũt ex natura,niſi ſi qui ſunt plus quàm Stoici,uirtutes, & illa uirtutum initia,& incrementa,& perfectio- nes,quatenus poſſunt in hac infirma natura eſſe,uer ſanturq; tantum ferè intra præcepta ſecundæ tabu- læ Diuinæ legis,atque actiones pariunt,quæ illi uo- cant bona opera,quæ ad homines inter ipſos reſpi- ciunt,Sed huc illa non pertinent. Quare neque ij, qui literas didicerunt,neque illi,qui uſu nunc & cõ ſuetudine,quodamq; naturæ beneficio ſunt hoc aſſe- cuti,ut & ament uirtutem,& faciant plerunq; illa, quæ cum ratione conſentiunt,putare debent ueram ſe & abſolutam uirtutẽ habere. Alteris enim deeſt cognitio ſeu φρόνησις,alteris conſuetudo,& exerci- tatio. Atque tu ornatißime Princeps,cum non omni- no nihil habeat momenti ad honeſtatem,& officij ra

tionem cognitio, & doctrina, meumq; hoc sit pro=
positum & studium, ut hoc opusculum Ciceronis
probatißimum, & dulcißimum illud quidem faci=
lius & clarius intelligi queat, adeoq; illud Philoso=
phiæ genus quod ad uitam est accommodatißimum,
& quod Principes in primis commendat, debes reli=
giose de omni genere præceptorum sentire, diligen
ter ea legere, ac discere, præsertim quæ de moribus,
& à doctißimis hominibus, inq; sua Repub, Princi=
pibus perscripta sunt, & ea deinde beneuolentia &
studio me complecti, quo complecteris alios, quoque
complecti omnes, qui conantur talia, debere te iam=
dudum persuasum habes. Id quod multis manifestis
argumentis testatum nobis quotidie facis, cũ & ipse
literarum studia colis, & quibuscunq; potes officijs
& honoribus afficis honestas artes, earumq; pro=
fessores. Qua in re nihil adeo mirum uidetur mihi
fieri. Nam, & si hoc tempore pauci Principes ma=
gnifaciunt illas disciplinas, tamen cum maiores tui
semper unice dilexerint pacem, & omnia, quæ pa=
cẽ adiuuare poßunt, inter quæ uel primas literæ te=
nent, præcipue uero patruus tuus Princeps nulli se=
cundus, uel sapientia, uel pietate, uel amore erga su=
os ciues, & paulo ante pater eum alijs uirtutibus in
signis, tum integritate & constantia præcipuus, &
hoc tempore tuus frater, de quo nihil nunc aliud di=
co, nisi quod illius maxime cura & uigilantia perfe
ctum est, ut tam diu in hoc pulcherrimo ludo, & tra
ctatione

ctatione literarum, uelut in incepto cursu ad uirtutem detinereris: Cum, inquam, semper dilexerint pacem, & literas illi, non aliter debuisse, aut potuisse fieri arbitror, quàm ut tu quoq; maiorum uestigijs incedens, illa faceres, quæ facere Saxonicos Principes nunc propemodum naturale, aut hæreditarium est, quæq; tuis maioribus æternam gloriam pepererunt. Nihil fingo, quod facere procul à meis moribus abest, hoc dico prorsus, quod sentio, putoq; uerum me dicere, & multo, quàm cõueniebat, tenuius. Vnde autem est illa immortalitas, & perpetuitas uestræ gloriæ? Non quidem certe ex uirtutibus tantum uestris, quanquam ex illis præcipue, sed prosunt ad hoc scripta etiam doctorum uirorum, qui in uestra schola semper fuerunt, q̃ diu illa fuit, singulares, Et pro summis uestris beneficijs in totam rem literariam hoc gratiæ uobis repẽdunt, quod ut in speciem exiguũ est, ita maius, & durabilius, quàm ullæ opes, aut potẽtia, sicut egregie & uerißime canit Ouid.

Tabida consumit ferrum, lapidemq; uetustas,
Nullaq; res maius tempore robur habet.
Scripta ferunt annos, scriptis Agamemnona nosti,
Et quisquis contra, uel simul arma tulit.

Breuius idem, & significantius Græcus Poëta dixit hoc uersiculo:

ἐκ μοισῶν ἀγαθὸν κλέος ἔρχεται ἀνθρώποισι.

Verum non hoc tantum faciunt eruditi homines, ut uirtutes, & præclare facta Regum & Principum

notæ ſint in multam poſteritatem, ſed uicia quoque illorum depingũt poſteris, & recte quidem, cum, ut uirtutes laudem, ita uicia mereantur uituperationẽ. Quam ob cauſam quoq; ſapienter non tantum ualde amauit doctos uiros Alexander Seuerus Imperator, ſed formidauit etiam, ne de ſe aliquid aſperũ ſcriberent, & cauit, quantum potuit fieri, ne recte, aut uere poßent hoc facere aliquando. Quæ poterant hic multa alia dici de laudibus literarum, & officio principum in conſeruandis ijs, & colendis, cum & nota nunc ſint, & talibus uocibus quotidie aures tuæ circumſonent, omitto illa, & quædam potius addo pauca de hoc Ciceronis opere, & hiſce meis ſcholijs. Et certe uel propterea debent omnibus hi libri commendatißimi eſſe, quod præcipiunt de honeſtis actionibus, & ea uitæ ratione, ſine qua nemo poteſt hominem agere, & ne quidem dignus eſſe hominis appellatione. Quod tu proculdubio probe intelligis, Optime Princeps, nec habes opus ea de re longa oratione. Iam ea iure & elegãtia uſus eſt Cicero in hac diſputatione, ut nullam eius Philoſophicam diſputationem, quanquam multas longe prolixiores eius generis nobis ſcriptas reliquit, huic anteferendam putem. Certe quod ad utilitatem attinet, hæc facile cæteras omnes uincit. Quàm apte definiuit, quàm pulchre diuiſit officium? quàm commode partitus eſt totam diſputationem in ſuas partes uelut corpus aliquod in ſua membra? quàm diligenter inueſtigauit

initia,

initia, unde omne officium oritur? Quàm appositis usus est exemplis, quàm illustribus tum exemplis, tum similitudinibus, quàm doctis, & ingeniosis collectionibus? Quàm multas & graues sententias ex Platone, & alijs magnis Philosophis, & scriptoribus ueteribus desumpsit? Quàm grauiter reprehendit aliquando magnos autores? Sed quis omnia queat enumerare, quæ in hoc uolumine sunt aut recte aut ornate dicta? Infinita sunt illa. Potest hoc tibi etiam satis argumenti esse, cognoscendum esse hoc opus diligentissime, quod idem Seuerus nobilissimus Imperator adeò lectione eius delectatus est, ut Latina legens, nihil penè aliud legerit, quàm libros Ciceronis de Officijs. Et Augustus Cæsar capto eo libello de manibus cuiusdam suorum nepotū, & plurima eius parte stando perlecta, reddidit eum illi, hæc uerba addens: Eloquens hic uir, eloquens fuit fili, & amans patriæ. Venio nunc ad meos commentarios. Recte enim uidentur mihi appellari posse, cum exponant summatim Ciceronis sententiam oratione continua, & hoc in posterioribus libris paulo prolixius. Præter hoc autem sunt addita similia dicta ex autoribus Græcis & Latinis, ubi uisum est commodum. Adscripsi etiam locos ex Græcis maxime, si quos potui, aut citatos integros à Cicerone, aut signatos tantum, aut etiam uersos. Postremo intricatiores, & difficiliores disputationes paulo uberius, & liberius, prout est mea consuetudo, explicaui, illæ tamen

men non multæ sunt, & sic longæ, ut sine fastidio legi arbitrer eas posse. Ac Ciceronis sententiam, quoties ita se res dedit, cum Aristotelis sententia contuli, sic tamen ut pro rerum subtiliore, & presiore explanatione magis in Aristotelis, q̃ Ciceronis iudiciũ & sententiam inclinauerim. Atq; id unicuiq; liberũ esse existimo, Quod si cui uidebor durius, & impudentius fecisse, quod non omnia Ciceronis approbauerim, sit ille putet, nec defensione mea Ciceroni admodum opus esse, nec mea, aut cuiusque alterius repræhensione, laudibus eius amplissimis, quod sit alicuius momenti, posse decedere, Et non studio diminuendarũ laudum Ciceronis, quem amo, ut qui maxime, gratia quicq̃ dixisse. Præterea hoc quoq; ille meminerit, hominem fuisse Ciceronem, & de talibus rebus disputasse plerunq;, quæ in uarias partes agitari possunt ipsius etiam iudicio. Quo magis miror illorũ uel stultitiam, uel puerilem amorem, qui pro singulis tantum non syllabis Ciceronis, aut aliorũ magnorum autorum, tanquam pro patria, aut pro aris & focis dimicandum sibi esse censeant. Porrò tametsi multæ annotationes eruditæ, & utiles, tum his annis aliquot, tum antea quoq; à doctissimis uiris in hoc Ciceronis opus sunt æditæ, illisq; neutiquam nos pares sumus, non tamen existimo, nullum locum inter horũ scholia meos Commentarios habere posse. Et hoc audeo affirmare, à nemine hactenus, quod ego sciam, isto modo, & ratione expositos esse hos Ciceronis libros.

bros. Quàm bene aut fœliciter, alij iudicent. Voluntas profectò & studium, aut labor adeò mihi nõ defuit, quicunq; erit euentus, ut pleraq; uideri poßim etiam, q̃ conueniebat, exposuiſſe ſuperſtitioſius. Habes nunc Præclariſsime & Clementiſsime Princeps, & ſatis prolixè habes quæ ad commendationem partim huius operis, partim ſtudij, & conatus mei, tum etiam meijpſius ad te hoc tempore mihi ſcribere in animo fuit. Et rogo te uehementer, à tam honeſtis laboribus, ut ne me abſterreas, ſed potius ad eos inuites, & accendas. Quod fiet, ſi animaduertero tibi nõ omnino, quod feci, bono quidem animo, & pleno erga te ſummi amoris, & obſeruantiæ, diſplicuiſſe. Vale. Et, ſicut ego tibi Princeps Clementiſsime cupio commendatus eſſe, ita cupio, & expeto, & precor, ut Chriſto Opt. Max. tu ſis quàm cõmendatiſsimus. Iterum uale. Datum Vitembergæ V. Idus Nouemb.

VITVS

VITVS AMERBACHIVS
candidis Lectoribus
S. D.

Ciebam fore, Candidi Lectores, ut si cōiunxissem Ciceronis opus cum his meis Commentarijs, incurrerem uulgarē illam scriptorum nostri temporis repræhensionem, uosq́; magis deterrerem ab emendo, & incipiendo, quàm ad emendum, & inspiciendum inuitarem hunc tanquā primi nostri partus fœtum, & opus τοῦ πρωτοπείρου. Nam cum uarie scriptus, & expositus hic liber extet, secūdo aut tertio fortasse fuerat emendus, si quis nostras etiam nugas uoluissent legere. Quod non modo molestum est, uerum etiam detrimentosum, & difficile, præsertim tenuioribus. Quare, ne aut uos offenderem, aut Chalcographo damnum aliquod crearem, solam hāc meam expositionem publicis literis transscribendam esse arbitratus sum, idq́; ut fieret, curaui. Ne tamen ἀταξία magnum in omnibus rebus malum uos turbaret, diuisi totam rem in sua capita, ita ut sit, atque ut est diuisa in usitatis codicibus Ciceronis, & præposui capitum unam aut alteram dictionem expositionis capitibus, uno tantum aut altero excepto. In summa, tātum uobis laborare, & prodesse conatus sum, quantum omnino potui. Quod si agnoscetis, & gratum

tum erit uobis hoc meum studium, satis putabo ad me rediisse gratiæ: sin minus hoc facietis, ita me consolabor, ut cogitem, sic in scriptis accidere, ut accidit in procreatione sobolis ubi plerunq; imbecillum est, quod primum nascitur, & si manserit superstes, lucrum propemodum haberi debet: ac illud tamen fortasse mihi non denegabitis, ut habeatis & pro legitimo fœtu, quem ædidi, & non pro suppositicio, aut empticio, uel etiã mẽdicaticio, ut sic loquar, tãdemq; mortuum non, ut monstrum, abijciatis, sed efficiatis illo extremo honore, quem scimus etiam immaturo partui haberi. Si uero ne hoc quidem, quod absit, obtineri apud uos potuerit, non tamen deerit, quo me consoler, naturæ exemplum, quæ sæpe instituens hominem generare monstrum generat. Sed ne uidear nimium uobis diffidere, uolo mihi prorsus de uobis persuadere, quod sitis ea facturi, quæ homines literatos decet facere. Illi autem conatum etiam, utut res ceciderit, laudare consueuerunt, ac bene precari in quodcunq; mare intrantibus. Cur enim non mare appellem hanc scribendi aleam? Valete, & me amate, ut ego uos amo.

ARGVMEN

❧ ARGVMENtum totius OPERIS.

E OFFICIIS HIC LIber est inscriptus propterea, qđ doceat, quid in tota uita cuiq; agendum sit pro sua ætate, conditione, uitæ genere, pro temporũ locorum, personarum, & aliarũ circunstantiarum ratione: Notum enim est, quantum habeant hæ momenti in omnibus uitæ partibus. Sed his de rebus ordine, & suo loco in Commentarijs abunde spero me dicturum esse. Itaq; his omißis, qua ratione & uia doceantur illa in toto opere, paucis exponamus. In primo libro de actionibus illis traditur, quatenus ex honesto oriuntur, & illud respiciunt, ut causam, & principium. Diuisum est autem honestum, aut uirtus, in quatuor partes, prudentiam, iusticiam, fortitudinem, & modestiam. Has ordine percurrit Cicero, ostendens, quæ officia ducantur ex unaquaque. Sub finem libri

confert

confert etiam duo aut plura honesta inter se, docét que Maius Minori in usu rerum præferendum esse.

In secundo libro perpendit, & excutit hoc genus Officiorum, quod in utilitatis ratione uersatur, aut quatenus ad utilitatem refertur, & propter eam suscipitur, in cuius fine fecit comparationem utilium inter se, & monuit grauius leuiori, aut plura paucioribus præponi debere.

In tertio libro confert utile cum honesto, & indicat, quid sit faciendum, quando illa uideantur sibi aduersari mutuo, sic ut honestum aliò nos inuitet, aliò, quod utile dicitur. Nam re uera nunquam hæc inter se pugnare ex Stoicorum doctrina contendit. Qua de re nos etiam quid sentiremus, aut potius Aristoteles, in ea parte indicauimus. Atque sic tota res ad duo capita bonorum honestum, ac utile accommodata est. Tertium est omissum, quod uoluptatem dicimus, nisi quantum est obiter de eo dictum. Hos enim ordines, & partes bonorum fecerunt Peripatetici. Quarum postremam Stoici cane peius & angue oderunt. Si tum in uita & moribus fuerunt quoque tam rigidi, & tantum non ἀναίσθητοι, quàm fuerũt in scholis & libris. Sed, ut tum hanc, tum alias ueterum Philosophorum disputationes intelligant melius imperitiores, hoc uelut auctarium addam. Quatuor maxime insignes, & præcipuæ sectæ Philosophorum fuerunt, Peripatetici, Stoici, Epicurei, Academici, atq; hi omnes

ex Plato

ex Platonis schola, tanquã ex stirpe aliqua, prodierunt. Nam in illius libris ita Socrates disputat, ut magis ostendere uideatur, quàm multiplicitè possint res disputari, quàm ut doceat, quid de rebus sentiendum sit. Inde quisq; eorum qui secuti sunt, pleriq; auditores etiam Platonis, decerpserunt, quæ suæ naturæ, tanquam palato saperent. Quanquam enim semper inter homines fuerunt hæc discrimina opinionum de rebus, tamen illa magis latebant adhuc in animis, aut in priuatis moribus, & usu uitæ interiore, quàm pro doctrina & professione, quæ publicum quiddam sunt & sparsum late inter homines habebantur. Ac durabit hoc animorũ iudicium tam diuersum, donec homines erunt. Quæ res alia fuit Iudæis causa tot sectarum, Pharisæorum, Saduceorum, Essenorum, & similium, quàm illa uarietas iudiciorum humanorum? Monachi quoq; uidentur singulariter hoc expreßisse in suis ordinibus. Nam etsi ferè infiniti sunt illi, tamen quatuor ex eis, ut præcipui, qui sectas illas Philosophorum exprimant, sumi possunt. Hos qui uolet sibi seligat, & diligẽtius conferat cum sectis Philosophorum, Nobis satis hoc sit monuisse. Porrò fuerunt inter Philosophos præter alias multas uariæ disputationes, de finibus bonorum & malorum, seu de summo bono, seu ultimo, seu extremo, quod etiam fœlicitas & beata uita dicitur. Peripatetici, qui & Aristotelici dicuntur, in uirtute sic posuerunt fœlicitatem,

at suum tum etiam aliquod momentum alijs bonis tribuerent. Stoici uirtutem solam contenderunt esse non tantum felicitatem, sed etiam bonum. Reliqua enim bona contra commune omnium hominum iudicium negarunt esse bona. Quanquam illa uocauerunt prælata aut prædučta, Græcè προηγμένα, sicut mala alia præter uicium, non mala, sed ἀποπροηγμένα, id est, postposita aut reiecta appellauerunt, non rebus, sed uocabulis tantum à Peripateticis dissentientes. Epicurei pro uoluptate sic pugnauerunt, ut pro uirtute Stoici. Academici nihil istorum statuerunt, sed, ut in alijs rẽbus, quod maxime uerisimiliter esset disputatum, hoc tanquam datum accipiebant. Et re uera spectatores magis fuerunt in his fabulis, si ita est dicendum, quàm actores. Ex eorum professione fuit Cicero, & semper tamen in Stoicorum sententiam magis propendit quàm ullorum aliorum. Fuerunt & aliæ de hac re sententiæ, sed ego præcipuas tantum uolui, & quidem non nisi procul ostendere, de alijs poterunt, quibus hæc cordi sunt, consulere Ciceronis opus de finibus conscriptum. Nunc ad alia pergo.

Argu-

ARGVMENTVM PRAEFAtionis primi libri.

DVÆ sunt in hac præfatione partes præcipuæ. Prior est suasoria. Cicero enim in ea filium suũ hortatur ad lectionem suorum librorum, duobus maxime argumentis: tum quod ipse hoc fecerit, tum quod fœliciter fecerit. Excitat eum ibi simul occultius tamen ad uniuersæ Philosophiæ studium. Hæc pars est ornata occupatione, quod non temere dixerit suos libros ad dicendi facultatem conducere, cum sit diu in foro uersatus, & collatione quod Græci non cum dicendi studio coniunxerint Philosophiam, sicut ipse coniunxerit. Posterior est expositio causæ, cur de officijs ad eum scribat, sumptis argumentis ab utriusq; ætate seu persona, & ab honesto ac utili. De hoc suo studio tractandi philosophiam, & diligentia explicandi hanc partem eius de officijs ita scribit ad Pompeiũ Atticum: Nos hic φιλοσοφοῦμεθα, quid enim aliud? & τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus, προσφωνοῦμενq; Ciceroni. Qua de re enim potius pater filio? In fine est addita reprehensio Epicureorum, qui omnem rationem officiorum sua doctrina pturbauerãt & corruperãt. Id autem fit per correctionem.

Quoniam Aristonis &c.

Horum Philosophorũ Cicero cũ in alijs plerisq; locis, tũ in 2. lib. de finibus, & in 2. Acad. quæst. meminit. Sunt aũt hæc eius uerba in eo loco de finib.

Quæ cum Aristoni & Pyrrhoni omnino uisa sunt pro nihilo, ut inter optime ualere & grauißime ægrotare nihil prorsus dicerẽt interesse, recte iam pridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in una uirtute sic omnia esse uoluerũt, ut eam rerum selectione expoliarent, nec ei quicquam aut unde oriretur darent, aut ubi niteretur, uirtutem ipsam quam amplectebantur sustulerunt. Herillus autẽ omnia ad scientiam reuocans, unum quoddam bonum uidit, sed nec optimum, nec quo uita gubernari poßit. Itaq; hic ipse ianpridem est eiectus.

Placet igitur.

Quia non uno modo solet de officio disputari, & officia non sunt unius generis, initio huius operis Cicero, & de quo genere officiorum uelit docere ostendit, & simul duas officiorum diuisiones ponit, Quarum utraq; duas habet species, & sunt inter se cognatæ, aut prior ad priorem pertinet. Vtrum enim officium aliud alio sit præstantius, & perfectius, in illa exactiore disputatiõe de officijs, quæ habetur de finibus, dubitatur, & inquiritur. In hac Ciceronis disputatione & similibus non hoc quæritur, sed tanquam certum sumitur, & de altera tantum

ra tantum eorum parte præcepta proponuntur, quæ media continēt officia, id est, quæ in mediocres uiros, aut omnino bonos, ac sapiētes, prout patitur natura humana, cadunt. Illa altera disputatio de officijs generalis est ac θεωρητική. Hæc Ciceronis est specialis ac πρακτική. Hanc enim diuisionem nunc faciunt in omnibus ferè artibus, ut aliter Iurisconsultus in schola de iure disputat, aliter in foro. Aliter Arithmeticus de numeris, aliter Mercator: Aliter Musicus de sonis iudicat, aliter Cantor. Quanquam in his libris etiam de principijs & ipsis fontibus non semel dicitur, ut initio statim, ubi tota hæc disputatio diuiditur in suas partes, quæ nihil aliud sunt quàm principia, ex quibus oīa præcepta de officijs oriūtur. Præterea Cicero hic interim dū officia diuidit & definit, ostēdit de quo genere officiorū sit tractaturus. Qui locus est generalis propositio totius disputationis. Vocabulum autem officiū Latinis propriè significat, quod conuenit, quod decet. & prorsus consentit cū Græca uoce καθῆκον, nisi quòd Latina q̃ Græca plenior est, sicut etiam ipse Cicero in quadam epistola ad Atticum, docet his uerbis. Quod de inscriptiōe quæris, non dubito, quin τὸ καθῆκον officium sit, nisi quid tu aliter, sed inscriptio plenior de officijs. Hactenus Cicero. Fortasse propterea Latinum significantius est Græco, quòd illud ab efficiendo est dictum, sic enim scribunt ueteres Grammatici, hoc ue

ro à conueniendo. Græcis enim ἥκω uenio, καθήκω conuenio significat, quod est uelut paulo pigrius, quàm efficio uerbum. Potest autem sic generatim definiri Officium, ut sit omne hoc quod unicuiq; homini conuenit, siue sit factum siue dictum, siue gestus, siue etiam cogitatio. Hoc autem uel ipsa uirtus est uel effectus uirtutis, aut certe finis, ut idem sit quod uocant Plato & Aristoteles τὸ καλὸν, aut εὐπραξίαν. Nam hoc ab Ouidio dictum est impropriè:
Temporis officium solatia dicere certi est.
Et propriè sic diceretur, Hominis est officium, certo tempore dicere solatia. Vtuntur hoc nomine præterea Latini pro beneficio, uel honesto quodam obsequio, pro Magistratu, aut pro eo quod in publico fit: ut cum Vlpianus dicit: Fœminæ ab omnibus officijs ciuilibus uel publicis remotæ sunt: haud scio an ueteres & probati scriptores usurpauerint. Certe raro fecerunt hoc si fecerunt. Sed propriam tãtum significationem habet illa dictio in hac disputatiõe, quod ad caput eius & summam pertinet.

Triplex igitur.

Hic partitur Cicero propositionem generalem, & indicat fontes ex quibus omne officium, aut omnis de officio disputatio manat. Sũt aũt honestum, & utile. Nam quicquid agitur aut geritur, uel quia honestum est uel quia est utile agitur aut geritur, uel quia magis est honestũ uel magis utile, uel quia honestum

honestũ est, etiamsi non uideatur utile, uel quia utile est, etiamsi non uideatur esse honestum. Atq; in primo libro de duobus primis, de sequentibus duobus in secundo, in tertio de postremo docet.

Principio generi.

Suprà Cicero dixit omnes actiones referri ad honestatẽ & utilitatem. Hic propinquißime ad fontes accedit, & ostendit hæc esse ex natura orta. De uitæ autẽ & corporis defensione, & rebus ad uitam utilibus ac necessarijs prius dicit, pòst de partibus honestatis, secutus ipsum naturæ ordinem. Initio enim ætatis, prius & utilia sibi, & necessaria ad uitam quærunt hoïes, quàm intelligant uirtutem. Idẽ enim est ferè uirtus & honestas. Deinde progressu ætatis uidere discunt initia uirtutum, & amplectuntur ea, paulatimq; ad uirtutem peruemiunt natura duce, & postea magis eam colendã esse quàm ullam utilitatem sentiunt. Sic eleganter in disputatione de finibus apud Ciceronem explicatur ex Stoicorum sententia.

Quod in fine hic addit: Formam equidem Marce fili &c. ex Platone sumptum est, ubi tamen de prudentia Plato loquitur, Cicero transtulit hoc ad honestũ ualde cõmode, cũ prudẽtia sit tanq̃ gubernatrix omnis honestatis. Sic ait Plato in Phædro: Ὄψις γὰρ ἡμῖν ὀξυτάτη τῶν διὰ τοῦ σώματος ἔρχεται. αἰσθήσεων. ᾗ φρόνησις οὐχ ὁρᾶται. δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἴ τι τοιοῦτον ἑαυτῆς ἐναργὲς εἴδωλον παρείχετο εἰς ὄψιν ἰόν.

Sed omne quod.

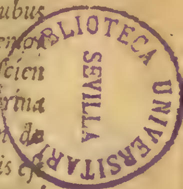
Hactenus est propositum quid in toto opere tractãdum sit, idq; ut fieri deberet alibi Cicero docet factum est per partitionem, in qua etiam de primis initijs totius rei nonnihil est adiectũ: nunc alterum caput disputationis sumit, nempe honestatem, & diuidit eam in quatuor uirtutes: Prudentiam, Iusticiam, Fortitudinem & Temperantiam. Harũ etiam officia exponit, & materias in quibus uersantur indicat. Notandum autem est, quòd Cicero inter uirtutes morales recitat prudentiam, contrà, quàm facit Aristoteles. Is enim inter habitus intellectus illam numerat. Morales autem uirtutes sunt uoluntatis habitus, & finis earum est agere, sicut prudẽtiæ finis est intelligere ad agendum. Non autem procul abest Ciceronis sententia à sententia Aristotelis, & inde uidetur esse facta dissensio: quòd sicut morales uirtutes non sunt absq; intelligẽtia, ita prudentia non est sine actione, aut certe parit actiones, non tamen autem uirtutes morales, quatenus intelligunt sunt uirtutes, sed quatenus agunt: aut prudentia quatenus gignit actiones, est prudentia, sed quatenus iudicat & intelligit.

Ex quatuor autem.

Hic incipit Cicero de uirtutibus eo modo & ordine, quo fuit propositũ, docere & præcepta præ-

scribere

scribere. Debet autē in hoc loco iterum meminisse lector, quòd tota res ad illa duo capita, Honestatis & Vtilitatis hominum inter se referatur, & ostendi à Cicerone quæ honestæ & utiles actiones ex qualibet uirtute nascantur. De prudentia non prolixe disputat, quia paulo utitur hoc uocabulo, quàm Aristoteles uocabulo φρόνησις, aliter, & ueri noticiam p̄ sese ei subijcit. Aristoteles autem φρόνησιν uocat noticiam ueri, quatenus est circa res hominibus bonas, & ad beatam uitam utiles. Ac sic propemodum Cicero confundit dictiones, prudentia & scientia, & pro eodem utitur utraq;. Deinde doctrina de scientia non proprie ad hanc disputationem de moribus pertinebat, hinc est quòd Cicero, breuis est in hac parte, & tantum ostendit cognitionem ueri maxime hominis naturæ esse propriam. Quod etiam Aristoteles docet cum ait: πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. Traditq; de ea re tantum tria præcepta. Primum est, non debere nos incertis pro certis assentiri. Alterum, non esse multum laboris aut studij consumendum in rebus obscuris & non necessarijs. Tertium, quod non sint actiones & utilitates hominum præ studio ueritatis inquirendæ, & artium discēdarum negligendæ. Qua de re elegans est hæc Aristotelis sententia, quā uidetur Cicero transcripsisse: τὸ τέλος ἐστὶν οὐ γνῶσις, ἀλλὰ πρᾶξις. Et alia: πράξει μὲν, καὶ ἐν πράξει. ὥσπερ δὲ ὀλυμπίασιν οὐχ οἱ κάλλιστοι καὶ ἰσχυρότατοι στεφανοῦνται. ἀλλὰ οἱ ἀγωνι-

ζόμενοι (τούτων γάρ τινες νικῶσιν) οὕτω καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν κἀγαθῶν οἱ πράττοντες ἐπηβολοὶ γίγνονται. *Alibi uocat uirtutem actuosam pulchre expressa Græsa uoce.*

De tribus autem reliquis.

Ad iusticiæ naturam, & officia explicanda hic Cicero accedit. Eius partes uel species duas facit. Alteram generali uocabulo appellat Iusticiam, alterambeneficentiam. Aristoteles distinxit has duas uirtutes, & de hac in tertio Ethicorum tractauit, de illa in quinto. Cæterũ Aristoteles facit duplicem iusticiam, Generalem & Specialem. Generali adscribit usum reliquarum omnium uirtutum, quatenus alium respiciunt: Speciariæ medietatem inter plus & parum, non tamen quarumlibet rerum, sed honoris, diuitiarum, & similium ad uitæ conseruationem & cultum pertinentium. Hinc est quod Cicero beneficentiam cum iusticia coniunxit, nempe ex eo, quòd iusticia est gubernatrix omnium uirtutum, nõ ex eo, quod pars est uirtutis. Tribuit autem ei hanc uim, ut conseruet genus humanum, & societatem ac tranquillitatem inter homines: siquidem relinquat suum cuiq;, & distribuat inter homines æqualiter, cum ius, tum alias res, quarum est ius. Sed tamen hoc fit dupliciter, sicut docet Aristoteles, secundum proportionem Arithmeticam, & secũdum

proportionem Geometricam. Nisi enim hoc fiat, necesse est rixas, iurgia, lites, bella inter homines existere. Id eleganter dixit Aristoteles his uerbis: ἀλλ' ἐντεῦθεν μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα. ὅταν ἴσοι μὴ ἴσα. ἢ μὴ ἴσοι ἴσα ἔχωσι, καὶ νέμονται. Sed harum rerum subtilior & integra disputatio est ex ipso Aristotele petenda. Postremo locus quem hic uertit Cicero, ex Platone extat in quadam epistola ad Architam Tarentinum. Hæc autē sunt uerba Platonis: ἀλλὰ κακεῖνο δεῖ σε ἐνθυμεῖσθαι. ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὐτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν, τὸ μέν τι ἡ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι.

Fundamentum autem.

Quid fides ad iusticiam faciat, & unde sit dicta, obiter insertum hic est. Proprie autem fides significat persuasionē de aliqua re, aut credere (ut sic discam) ipsum, ex quo dicitur fidem facere, fidem habere, simpliciter, alterum pro persuadere, alterum pro credere. Deinde accipitur pro religiosa quadam promißione, quæ est uelut tacitū & occultum iusiurandum, ut hæ formulæ sermonis testantur, dare fidem, accipere fidē, seruare fidē, fallere fidem. Vsurpatur etiā pro facultate quadā uoluntatis & habitu seruandi promissa, ut in hoc loco Ciceronis, & apud Lucanum. Nulla fides pietasq; uiris qui castra sequūtur. Item hic, homo antiqua uirtute & fide. Inde quoq; dicitur bonæ fidei possessor, fidei cō-

missum, & infinita alia. In sacris literis habent primam significationē ambo, Græcū πίστις, ut Latinū fides. Obseruabunt hic pueri Etymologiam huius dictioins, q̃ est facta pro significatione postrema contra, quàm apud Græcos fit in uocabulo πίστις. Est enim dictū πίστις à πείθω, quod significat persuadeo. Quod ad primam significationē attinet, melius fortasse à uerbo fidere deriuaretur. Quanq̃ alij cōtrà fido sumunt à fides. Vbi tamen res eodē redit, cum fidere non pertineat proxime ad factorum & dictorum constantiam. Sed omittamus hæc minuta.

Sed iniusticiæ.

Vt res clarior fieret de uitio, quod huic uirtuti contrarium est, aliquid superioribus addere uoluit Cicero. Facit autem duas species iniusticiæ: inferre iniuriam, & non depellere, si poßis, ab altero iniuriam. Est enim homo conditus ad hoc non tantum, ut ne alteri noceat, sed ut prosit etiam quo poßit modo, aut ratione, salua tamen honestate. Deinde causas harum iniusticiæ partium ostēdit tres: Metum, Auaritiam & Ambitionem.

Sed in omni iusticia.

Duæ circunstantiæ iniuriarum hic proponūtur, & ostenditur, utra sit altera maior.

Prætermittendæ autem.

De altera parte iniusticiæ hic docetur, & exponuntur causæ cur non depellatur ab alijs iniuria, inter quas

inter quas & hæc Platonis cõmemoratur & reprehenditur, quòd liceat non attingere Respub. & latere studio quodam ueritatis inquirendæ, neglectis & contemptis honoribus ac dignitatibus. Arbitror autem Ciceronem ad hunc locum respexisse, qui extat ualde magnificus in sexto πολιτικῶν, quem uolui adscribere integrũ: ταῦτα πάντα λογισμῷ λαβὼ ἡσυχίαν ἔχων, καὶ τὰ αὐτοῦ πράττων. οἷον ἐν χειμῶνι κονιορτοῦ. καὶ ζάλης ὑπὸ πνεύματος φερομένου ὑπὸ τειχίον ὑποστὰς ὁρῶν τοὺς ἄλλους καταπιμπλαμένους ἀνομίας. ἀγαπᾷ εἴ πῃ αὐτὸς καθαρὸς, ἀδικίας τε καὶ ἀνοσίων ἔργων.

Sed incidunt sæpe.

Quæ nunc sequuntur, sunt uelut occupatio quædam ad præcedentia. Dictum enim est, iusticiæ fundamentum esse fidem, quæ requirit, ut stetur pactis & cõuentis. Semper ne igitur, posset quærere aliquis, promissum faciendum est? Respondet Cicero, non esse faciendum semper quod promissum sit: & addit duo exempla, quibus hoc declarat. Ideo autem furioso gladium quẽ sanus deposuerit, non esse reddẽdum, quia generalius sit & magis proprium iusticiæ officium neminem lædere, quàm seruare promissa & pacta, sicut initio huius disputationis de iusticia est indicatum: Læsurus autem esset uel se uel alios furiosus, si gladius ei redderetur. Exemplum fabulosum de Theseo & Hippolyto sumptum est ex Euripidis fabula, quæ inscribitur Hippolytus

polytus, & infra in 3. lib. idem est usurpatum. Sic autem loquitur apud Euripedem Theseus:
ἀλλ᾽ ὦ πάτερ Πόσειδον ἃς ἐμοί ποτε ἀρὰς ὑπέσχου τρεῖς· μιᾷ κατέργασαι τούτων ἐμὸν παῖδ᾽. ἡμέραν δὲ μὴ φύγῃ τήνδ᾽. εἴπερ ἡμῖν ὤπασας σαφεῖς ἀράς.
Cæterum quod addit, non seruāda quæ ex metu aut dolo sint promissa, est infra in tertio libro explicatum, & pertinet hic locus ad disputationem de iure & æquitate, de qua præclare dictum est ab Aristotele: διὸ δίκαιον μέν ἐστι. καὶ βέλτιόν τινος δικαίου οὐ τοῦ ἁπλῶς δέ. ἀλλὰ τοῦ διὰ τὸ ἁπλῶς ἁμαρτήματος.

Existunt etiam sæpe.

Fraudem legi fieri dicunt Iurisconsulti, quādo ad nostrum commodum detorquetur ita lex, sicut hic detorqueri ius non scriptum declaratur exemplis duobus, apud Valerium Maximum exemplo cuiusdam Antistitis, & Scipionis prioris, & nōnullis alijs, qui simili uafricie Reipu. cum aliorum incommodis consuluerunt. Est autem fraus uelut parum quiddam pugnans cum iusticia, & cum delinquitur contra æquitatem, nimium, ac in illo magis est occultum studium consulendi suæ utilitati, aut ulciscendi iniuriam habens annexum contemptum iusticiæ in omni genere contractuum, in hoc studium manifestum defendendi iuris aut etiam nimis pertinax iuris defensio coniuncta plerunq; cū igno
rantia

rantia iuris generalis. Fraus ueteribus damnũ etiã ſimpliciter ſignificauit, unde adhuc dicimus, Eſt mihi fraudi. Columella li. pri. de Re ruſtica, de ſummo iure ſic dicit: Nec ſane eſt nobis uindicandum quicquid licet. Nam ſummum ius antiqui ſummam putabant crucem, Nec rurſus in totum remittẽdum, quoniam uel optima nomina non appellando fieri mala fœnerator Alphius dixiſſe uerißime fertur.

Sunt autem quædam.

Hic docetur breuiter ita ignoſcendam eſſe illatam iniuriam uel publice uel priuatim, ut is qui intulit iniuriam, à faciendis iniurijs in poſterum abſterreatur, & alij moniti eius exemplo diſcant iuſte facere, quanquam ſit modus quidam in ea re ſeruandus. ſic enim inquit Mimus: Ignoſcere humanum, ubi pudet cui ignoſcitur. Similis uerſiculus iubet punire iniuriam:

Veterem ferendo iniuriam, inuitas nouam.

Idem præcipit Columella, ubi iubet patremfamiliãs non eſſe nimis ſui iuris tenacem.

Atq; in Repub.

Quomodo ſuæ res, & commoda Rebuſpublicis ſint tum defendendæ tum recuperandæ, ſi fuerint amiſſæ, in hoc loco præcipitur. Vtendum autem eſſe prius contentione forenſi, poſtea, ſi non poßit ius aliter obtineri (nã facit hæc duo genera contendẽdi) arma capienda eſſe, ita tamen, ut nihil contra humanitatem & ius belli fiat, uictis & ſupplicibus parcendum

cendum esse, ac argumentatur ab exemplo ueterum Romanorum, qui ius Fæcialium & constituerint, & religiose conseruauerint. Deinde summa humanitate erga hostes usi sint, adeo, ut etiam rem per se atrocem uocabulo mitigauerint nonnihil. Veteri enim Romana lingua hostem non perduellem, id est, eum quo cum bellum geratur, sed peregrinum significasse. Prioris præcepti similis extat sententia apud Libaniū: πρῶτον μὲν τὰ δίκαια τῷ λόγῳ πειρᾶσθαι λαμβάνειν. ἀλλὰ μὴ τοῖς ὅπλοις ἐπιτηδᾶν ἀνθρωπινώτερον δ᾽ ἦν τοῦτο. Et hæc Terentij: Omnia prius experiri quàm armis sapientem decet. Posterioris apud Eurypedem μὴ κτεῖναι τὸν ἱκέτην, οὐ γὰρ θέμις κτανεῖν.

Cum uero de imperio.

Duo genera bellorum sunt, alterum, quod cum barbaris quæritur, in quo non dignitas aut potētia quæritur, sed pernicies hominum: alterum, quod cum excultis hominibus, & intelligentibus ius & æquitatem, ibi de imperio & dignitate est cōcertatio, non de uita aut salute. Hoc est, inter tales homines non est insatiabile odium, cuiusmodi est inter barbaros, qui neq; quid leges, neq; quid honestas aut humanitas sit intelligunt. Ostendit hoc suæ Reip exemplis Cicero, Et sunt hæc præcedentium tantum uberior expositio.

Atque etiam.

Quia bella sunt iuris gentium, ideo seruanda

sunt

sunt ea quæ hostibus sunt promissa, ac iure tantopere laudatur Regulus, non tantum, quod fidem hosti seruauit, uerumetiam quia patriæ utilitatem suæ saluti etiam præposuit. Porrò uel metus uel dolus, uel etiam aliæ causæ possunt aliquando incidere, propter quas liceat non facere quod hosti sit promissum. De latrone alia est ratio, ut infra in tertio lib. disputatur, & harum rerum subtilior & certior explicatio ex Aristotelis tertio libro Ethicorũ, & scriptis iurisconsultorũ, ubi de eo, quod ex metu aut dolo promissum est, disputant, petenda est.

Ac de bellicis.

Humanißimum est hoc præceptũ de seruis, & multo humanius ac rectius, quàm est quod iuriscõsulti scribunt. Seruis nullam iniuriam fieri, sed dominis, adeo, ut etiam contra eum qui cõuitium fecerit seruo, aut pugno eum percußerit, non data sit actio. Egregie dictum est à Seneca, esse aliquid, quod in homine licere commune ius animantium uetet, & merito in summo odio fuit Vedliuius Pollio atque mille mortibus dignus, ut Seneca loquitur quod saginauit murenas seruorum sanguine.

Deinceps ut erat.

Supra Cicero diuisit iusticiam secundum genus honestatis in duas partes, scilicet iusticiã (utitur enim, ut fit in alijs etiã disputationibus, eodẽ uocabulo pro genere & specie) & liberalitatẽ. Hic itaq;

expoſita priore parte alterius explicationem incho at, cuius proprium officium eſt dare pecuniam, uel ea, quæ pecunia æſtimantur, non ut debitum ex aliquo contractu, quibus, quantum, & quando conuenit, non alia de cauſa, quàm quod deceat, aut, ut Ariſtoteles loquitur, ὅτι καλόν. Quod ſi aliter detur, non amplius eſt uirtus, & hoc eſt quod Cicero hic poſuit tria præcepta, q̃ cautiones uocat ab eo, quod debeant iſta caueri, uelut pugnantia cum hac uirtute. Sunt autem, ne aut ijs, quibus damus, aut alijs noceant, quod damus, ne plus quàm pro noſtris opibus largiamur. Tertio, ne tribuamus alicui cõtrà, quàm dignus eſt. Quod hic Cicero dicit in eadem iniuſticia eſſe eum, qui, ut in alios liberalis ſit, alijs nocet, ut ſi in ſuam rem conuertat alienã, Iuriſconſulti etiam docent, cum dicunt, furti ſpeciem eſſe de alieno largiri, quanquam ſine affectu furandi non committitur furtum. Sciendum eſt etiam & de hac uirtute ab Ariſtotele paulo aliter diſputari. Non enim facit Ariſtoteles liberalitatem iuſticiæ partẽ, ſed peculiarem uirtutem. Nec eſt ſanè particularis iuſticiæ pars, cum non ſit æqualitas, aut uerſetur in iudicijs, quæ peculiaria munera hæc uirtus habet. Ad generalem iuſticiam reſpexit Cicero, quæ, ut alias omnes, ita hanc etiam uirtutem complectitur.

Quoniam autem.

Vtiliſsimum eſt hoc, & maxime in uita neceſſa-

rium præceptum: unicuique enim, ut ait Poeta, dedit uiciũ natura creato. Quare ad multa conniuendum est, quæ in alijs nos offendũt, si modo, quod maxime debemus facere, uolumus inter nos amicitias retinere, & colere. Quatenus autem sit amicis opera danda, & quantum sit eis concedendum, in libello de Amicitia, & infra nonnihil docetur. Cæterum hic locus est natus ex tertio præcepto de liberalitate, eiusq; est expositio.

De beneuolentia autem.

In tertio præcepto de liberalitate, secũda pars fuit animus, seu beneuolẽtia erga nos eius, in quem beneficium uolumus cõferre: eam hic Cicero exponit, faciens unam quandam diuisionem, quæ ad alia quoq; præcepta huius generis accommodari debet, nempe, quod damus aut munus esse aut remunerationem, & ostendit quid in utroq; sit faciendũ. Est autem hic locus de gratitudine diligẽter obseruandus, una cum hoc generali præcepto Senecæ. Hæc enim beneficij inter duos lex est: Alter statim obliuisci debet dati, alter accepti nunquam. Idem præceptum est apud Græcos in hoc uersiculo:

χάριν λαβὼν μέμνησο, καὶ δοὺς ἐπιλάθου.

Versus Hesiodi ad quos hic respexit Cicero, hi sunt

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι.
Αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον αἴ κε δύνηαι.

Optime autem.

Hæc fuit tertia pars ultimi præcepti de liberalitate. Prout enim quisq; nobis est aut coniunctior, aut alienior, ita liberalius aut parcius in eum conferri debent beneficia, & sic dignitas personarum in gradibus etiam propinquitatis consideranda est, ac pro illius ratione & ordine officia sunt distribuenda. Recitat autem Cicero uarios gradus humanæ societatis seu cõmunionis, orditurq; à remotißimo, & maxime generali, in quo sequitur iustum ordinem, qui est à nobis notioribus, ad natura, seu simpliciter notiora. Sunt enim, ut docet Aristoteles, uniuersalia nobis notiora, particularia uero natura.

Primus gradus & communißimus est omnium inter se hominum, quicunque sint. Secũdus inter eos qui sunt in una gente seu natione. Tertius inter eos qui sunt in una ciuitate. Quartus est cognatorum. Quintus affiniũ, & in ijs duobus gradibus sunt etiam alij multi gradus: ut cõiuges, liberi: parẽtes, fratres: sorores, gener, nurus, socer, socrus: patruus, amita, auunculus, matertera: & multi alij in utroque genere cognationis & affinitatis, de quibus diligentißime scriptum est à Iurisconsultis. Sextus est honestorum inter se uirorum amicitia, sic Cicero præfert omni cognationi & affinitati ueram & honestam amicitiam. Septimus ac postremus est Reipub. uel patriæ, pro hoc ordine sunt collocanda & moderanda officia. Plurimum debetur patriæ, cæteris plus aut minus, pro eo, ac aut ad postremũ gradum

propius accedūt, aut lōgius ab eo recedūt. Quod si quis postremum gradum uelit primum appellare, & primum postremum, atq; adeo totum hunc ordinem inuertere, sicut Iurisconsulti faciunt, non admodū errabit, modo rei discrimen teneat. Primo gradui sunt addita præcepta, in quibus exponitur uetus Græcorum prouerbium, πάντα τὰ τῶν φίλων κοινά. Et ostenditur, quæ officia debeantur hominibus primi gradus. In fine huius loci monet aliquid de alijs circunstantijs, nec semper hūc ordinem seruari posse ostendit, uerum ista mutari aliquando, & propter sonarum alijs rationibus, & pro ratione ipsorum officiorum.

Intelligendum est.

Nunc ingreditur Cicero disputationem de Fortitudine, quæ est tertia pars honestatis, & sic definitur ab Aristotele in tertio libro Ethicorum. Quod sit medium circa timorem & audaciam: sed ipse utitur plurali numero. περὶ φόβους καὶ θάῤῥη dicēs, id est, circa timores & audacias, facitq; utriusq; duo extrema, quæ uocat excessum & defectum. Nihil aūt aliud uult in tota illa parte suæ disputationis, quàm quod fortitudo sit timere ubi sit timendum, & non timere ubi non sit timendum: item confidere seu bene sperare, ubi sit confidendum & bene sperandum: & contra faciendum, ubi recta ratio id postulet: atque in omnibus uirtutibus est seruandū, & tota res ad definitionem uirtutis referenda, quæ ē in secundo libro

do libro Ethicorum his uerbis: ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς ὡρισμένῃ λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειεν.
De hac uirtute multa & à Platone sunt tractata, cum in alijs locis, tum in dialogo de fortitudine, cuius titulus est Laches. & in quarto libro de Republica. Declarat autē primum Cicero communi hominum iudicio, maxime Poetarum & Rhetorum, tum uicij contrarij dedecus ac uituperationem, tum ipsius uirtutis dignitatem ac laudes.

Sed ea animi elatio.

Propius nunc ad descriptionem seu definitionem uirtutis accedit, non enim tantum in magnitudine animi, id est, in contemptu quodam periculorum uersari hanc uirtutem docet, uerum etiam in despicientia rerum aliarum externarum, ut est honor, gloria, utilitas, & alia eiusdem generis, nec posse fortitudinem sine iusticia consistere, sed uelut propugnatricem eius esse, ac omnino propter factum ipsum fortiter faciendum esse, non propter gloriam, aut aliud commodum. Quæ sane est natura omnium uirtutum, ut seipsæ contentæ sint, non habeant opus aliqua alia re, ad quam perspicere & referre debeāt, id quod eleganter Poeta expreßit, cum inquit:

Iudice te mercede caret, per seq; petenda est
Externis uirtus incomitata bonis.

Vtitur autem Cicero ad hoc confirmandum autoritate Platonis, & multa simul dicit de uirtutis huius difficultate,

difficultate, ac uelut impedimentis quibusdam. Recitantur etiam obiter ambitionis mala, quod uicium dicit plerunq; nasci in magnis animis. Ita hic locus est plena quædam & perfecta fortitudinis definitio, quæ conuenit cum Platonis & Aristotelis definitionibus, quod aũt ad duo dicta Platonis, quæ hic citantur, attinet, existimo prius non esse ex uno loco sumptum, sed consutum ex duobus, aut etiam pluribus. Sic dicit Plato in Epitaphio,

πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται.

Ad hæc uerba puto hic Ciceronem alludere, ac reliquam partem aliunde sumpsisse. Alter locus est in Lachete his uerbis:

Οἷς οὐδὲν ἄλλο μέλει ἐν τῷ βίῳ, ἢ τοῦτο ζητεῖν, καὶ ἐπιτηδεύειν, ὅ,τι ἂν μαθόντες, καὶ ἐπιτηδεύσαντες πλεονεκτεῖν τῶν ἄλλων περὶ τὸν πόλεμον.

Loquitur autem ibi de Lacedæmonijs Plato.

Omnino fortis animus.

Post definitionem sequitur diuisio fortitudinis, facit enim duas species huius uirtutis Cicero: Altera priuata est, & tanquam fundamentum reliquæ omnis fortitudinis, Altera publica, & uelut perfectio huius uirtutis. Priorem etiam hic explicat, affectum eius & officia ostendit, nẽpe fortitudinem debere animos hominum ad hoc adducere, ut honestatem solam pro bono habeant, & non turbẽtur ul

lis affectibus, id autem fieri quando nec expetamus ea, quæ, cum non sint, putentur tamen à multis bona, ut sunt honores, pecunia, uoluptates: neq; metuamus ea, sed feramus constanter, quæ iudicãtur mala esse, ut est dolor, paupertas, exilium, & similia. Addit etiam in conclusione huius loci quædam singularia præcepta, quod non sit amanda pecunia, quis debeat esse usus eius, uitandam ambitionem, ac in uniuersum uacandum esse omnibus affectibus, atq; hoc ex Stoicorũ doctrina sumptũ est. Est etiam hoc sciendũ Ciceronem pleraq; hic tribuere fortitudini, quæ Aristoteles continentiæ aut modestiæ tribuit.

Multi autem sunt.

De altera parte etiam aliquid tractaturus Cicero, peropportune hanc quæstionem prius de gerenda Republica explicauit. Est autem nata ex præcedente præcepto, de fugienda gloriæ cupiditate, & retinenda animi tranquillitate, aut ex eo quod generaliter dixerat fortitudinis munus esse despicere ea quæ uideantur alijs præclara, inter quæ uel præcipuum est gloria. Quare per occupationem hæc adiecta sunt. Reprehenduntur autem ij, qui sine iusta causa abstinent à Reipublicæ cura & tractatione. Metuere enim & fugere istos, pericula & molestias, qđ est cõtra fortitudinem. Adeo in uicium, ut ait Horatius, uicij ducit fuga, si caret arte. Ex hac disputatione colligi debet, alias etiã res externas ita con

temnendas esse, ut ne quid fiat tamen contra ullam uirtutem, & immodicum studium, ac usum talium rerum uituperari, non moderatum aut mediocrem, quanquam sæpe est necessarius. Duo autem hominum genera facit, quibus liceat recedere à Rebuspublicis. excellenter idoneos ad Philosophiam, & ualetudinarios, reliquis, si apti sint, uersandum esse in Rebuspublicis omnibus modis tradit. Demum posterioris fortitudinis munus exponit per comparationem cum Philosophis, quod magis uacare debeant animi perturbationibus, qui præsunt Rebuspublicis, quàm ulli philosophi, cum non tam uarijs rebus oppugnẽtur animi Philosophorum, quàm administrantium Respublicas.

Sed cum plerique.

Alia hic quæstio, & quidem difficilis explicatur. Docetur enim res domi & in pace gestas maiorem laudem mereri, aut non inferiorem rebus foris & in bello gestis. Probatur hoc comparatione contrariorum exemplorum, & argumento à non indigendo sumpto, quod sane firmum est, ac esset multo firmius, si omnino urbani Magistratus non indigerent castrensibus. Quanquam enim non opus habuit Solon opa Temistoclis ducis in cõstituẽdo cõsilio Areopagitico, non tamen potuisset fortasse pacem habere, in qua hoc faceret, nisi à superioribus ducibus fuisset parta aut conseruata, nec tantum in uiribus cor

poris est posita fortitudo castrensis. Nam sicut fortitudo in priuatam ac publicã diuisa est supra, ita potest diuidi publicam urbanam & castrensem, & quæ est illarum ratio inter se, eadem inter has est ratio, & uidetur ad hoc Cicero hic respexisse, nec potest altera in uniuersum altera carere. Probat hoc suo exemplo defendens unà quoddam suum de hac re dictũ, & testimonio Pompeij. Item ab eo, in quo est fortitudo. In fine dicit etiam de causa bellorũ, & repetit multa ex superioribus de officijs fortitudinis. Cæterũ sicut in hoc loco Cicero laudat urbiũ in pace regendarũ uirtutẽ, & res domi gestas, præfertq; uirtuti militari, & rebus contra hostẽ gestis, ita præfert militarem uirtutem, & res non tantum urbanis, uerum etiam omnibus alijs uirtutibus in oratione pro Murena magnificis uerbis, quæ hic recitare uisum est. Sunt autem: Ac nimirum, dicendum est enim quod sentio, rei militaris uirtus præstat cæteris omnibus. Hæc nomẽ populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit, hæc orbem terrarum parere huic imperio coegit, omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forensis laus, & industria latent in tutela, ac præsidio bellicæ uirtutis, simul atq; increpuit suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescunt.

De euertendis autem.

Pars quædam prudentiæ est in expugnationibus

ciuitatum, non se aut suos in periculum præcipitare: iusticiæ uero, non sæuire in iustos, uelut in pecudes, sed parcere innoxiæ plebi, & autores iniuriarum tantum punire, ad quod imperatoribus cum uarie sæpe irritentur, opus est etiam fortitudine ad reprimendã iracundiam, id hic Cicero monet obiter: quod autem non sint temere suscipienda pericula, sed pro ea, ac deceat, fortitudinisq; ratio requirat, & non, nisi aliter non posit rebus consuli, pulchre expreßit medicorũ exẽplo, ac ita qdẽ, ne piscemur aureo hamo, ut dicitur, aut qđ Thucidides simili figura dixit, Argẽteo uomere aremus, id ẽ, ne minus sectemur, q̃ hoc est, cuius periculo illud facimus.

Periculose autem.

Suprà dixit considerandũ esse, ne quid in euertendis diripiendisq; urbibus temere aut crudeliter fiat. & de altero breuiter explicauit, de altero, qđ est fieri temere, incepit explicare. Significat enim ibi temere, periculose, & refertur ad expugnantes. Crudeliter, notæ est significationis, & refertur ad eos, qui sustinent expugnationem, nec separandi sunt hi loci. Nunc addit periculorum duas diuisiones. Sunt enim uel publica uel priuata, & hæc quidẽ aut de uita aut gloria, aut alijs bonis. Ea quo ordine & ratiõe debeamus adire, docet hic Cicero, ac reprehendit eos, qui Reipub. priuatam gloriam aut fauorem præferunt. Et contra laudat eos, qui fecerunt

runt diuersum, idemq; ad res urbanas accommodat.

Omnino qui Reipub.

Plato in sua disputatione de Repub. docet, Politicæ artis seu facultatis proprium officiũ esse, tantum spectare & quærere salutem & commodum omnium ciuium, non aliter, quam faciant reliquæ omnes artes. Id enim curare solũ, & proprie unãquanque ad quod destinata sit non suum cõmodũ quærere, sed alienum. Idem hic Cicero præcipit. Quia uero iusticia maxime necessaria est uirtus in ciuitatibus, non debent aliqui tantũ curari ab ijs: qui regunt eas, sed oẽs æquali quodam iure. Secus aũt plerunq; in Republica fieri. & alios plebi se iungere, alios potentioribus, alios cognatis, alios amicis: ita ut alios aut negligant omnino, aut nõ consulant eis, ut debebant, res ipsa testatur.

Miserrima est omnino.

Supra bis de ambitione dictum est, quod uitari debeat, hic idem repetitur, & adduntur duo alia præcepta cum his cognata. Prius est non habendos pro aduersarijs, qui nobiscum de administratione Reipublicæ contendant, & utitur ad hoc Platonis quodam dicto, & exemplo Africani superioris, & Metelli Macedonici. Addit hoc etiam in sua disputatione Plato, si esset aliqua ciuitas, in qua boni uiri essent, ita inter se certaturos eos, ne præessent, sicut nunc certent ut præsint. Et debet hoc referri ad illud.

lud, quod in præcedente capite est annotatū ex Platone de proprijs Politicæ & aliarum artium officijs. Posterius præceptum est de officio principum in libera Republica erga suos ciues, cum in admittendo ad colloquium de rebus suis, tum in tractandis eis, quādo aut non in tempore uenerint, aut per imprudentiam aliquid interrogauerint.

Omnis autem et animaduersio.

Est iusticiæ, pœnam æquare cum peccato: humanitatis & mansuetudinis est pœnam mitigare: crudelitatis, pœnam augere. Sic itaq; faciendum est, ut uideamur potius in puniendis sontibus, si medium nō possumus tenere, ad id quod parum est, quàm ad id quod nimium est accedere, nec impediti ullis affectibus ab hoc medio recedere. Atq; id in hoc loco prolixe docet Cicero. Maxime autem oppugnant rationem ira, & res secūdæ, quare ibi singularis cura debet adhiberi. Nam, ut Mimus inquit, fortuna, quèm nimium fouet, stultum facit. Item Ouidius:
Nec facile est æqua commoda mente pati.
Illustrat hunc locum Cicero exemplis Socratis, Lælij, Philippi, Alexandri Macedoniæ regum, & Scipionis insigni quodam dicto per similitudinem. Insertum est etiam aliquid de ueris amicis & adulatoribus. Item repetuntur quædam de duplici genere hominum, Politico & Oeconomico. In fine traditur præceptum de paranda re familiari, atq; hic finitur tertia pars de honestate.

Sequitur ut de una.

De quarta parte honestatis inchoatur hic disputatio. Vocatur autem illa apud Latinos proprie temperantia uel continentia. Græci cum φρόνησιν. tum ἐγκράτειαν appellant, & est eius officium cohercere uoluptates, & dolores mitigare, hoc est, medium seruare in uoluptatibus & doloribus, corporis tamen, & alio modo, quàm fortitudo facit, ut docet Aristoteles in septimo libro Ethicorum: Cicero admiscet etiam huic uirtuti multa de modo, qui est in dictis & gestibus, ac motibus corporis, quæ uirtus apud Aristotelem distincta ē à temperantia, & uocatur proprie, meo iudicio, modestia apud Latinos, apud Græcos εὐσχημοσύνη. Sed harum rerum subtilior disputatio ex Aristotele est petenda. Cicero facit initio huius loci duas partes decori: Alteram generalem, alteram specialem. Generale decorū ē idem, quod ipsa honestas, aut uelut splēdor quidam, & lux honestatis. Speciale est singularum uirtutum lumen, & harmonia, quæ in postrema parte honestatis ferè oculis & auribus deprehendi potest. Quod autem Cicero separat honestum à decoro, uidetur sumptum esse ex Platonis Hippia. ubi hæc etiam quæstio prolixe agitatur: ac potest intelligi sententia Ciceronis ex duabus similitudinibus, quibus ipse usus est, & alijs, quæ multæ fingi possunt, ut sonus & proportiones in Musica non

possunt re uera separari, non tamen idem est sonus quod proportiones. Sed sonus est tanquam accidens, quod non potest à proportionibus separari. Et unitas non potest absq; imparitate esse, aut binarium absq; paritate. Non tamen idem est imparitas, quod unitas, aut paritas quod binarium. Item sicut figuræ & magnitudines à corporibus in genere non possunt seiungi, aliud tamen est ipsa corporum substãtia, aliud figuræ & magnitudines, aut sicut omnino forma non potest esse absq; materia, in rebus naturalibus, nec tamen est forma id quod est materia, ut Philosophi docent, ita hic etiam honesti uelut forma quædam decorum est, sed nihil est opus hac subtilitate, & Aristoteles pro eodem ubique, nisi fallor, τὸ καλὸν usurpat. Verum idem prorsus apud Latinos decorum esse cum honesto, uel inde apparet, quod decorum, cui respondet Græca uox πρέπον, proxime naturam uocis καλὸν, quod honestum significat, exprimit. Non enim, ut Socrates apud Platonem, argute ratiocinatur, quod uidetur tantum, & simpliciter uidetur, decorum est, sed quod uidetur sapienti & prudenti. Nam de honesto & decoro, quatenus ad nos refertur, hic est disputatio, non de eo, quod simpliciter, & per se prorsus est honestum quæ uox est ab honore facta, & significat, quod dignum est honore, & eatenus ad aliquid dicitur. Aristoteles τίμιον appellat, omnino simili dictione. Notum autem est, quod honor sit

premium

premiũ uirtutis. Porro quod de poetico decoro additur, est uelut probatio quædam specialis decori, et unà ostenditur discrimē inter hoc decorum, & id quod poetæ habent. Poetarum autem decorum, est oratio cuiq; personæ conueniens pro sua natura & moribus, & conditione. Id sic describit Horatius:

Intererit multum, Dauùs ne loquatur, herùs ne.

Et in eodem opere:

Respicere exempla uitæ, morumq́; iubebo.

Doctum imitatorem, & ueras hinc ducere uoces,

Decorum hoc Philosophicum est id, quod conuenit cum unaquaque uirtute, & uel intelligi ab hominibus sapientibus & prudentibus potest, uel percipi etiam sensibus. Quanquam, si quis uelit rem diligentius intueri, inueniet inter hoc decorū & Poeticum nihil interesse aliud, quàm quod interest inter ueritatem practicam & ueritatem cōtemplatiuam. Tota enim res in Poematis est imitatio, & nisi cōgrueret sermo cum personis, fieret contra ueritatem. Veritas autem maxime est secundum naturam, & tam debet Poeta seruire huic decoro, q̄ debet Historicus rem, ut sit gesta, exponere. Exēpla de hoc genere decori, in Cicerone sunt adscripta.

Officium autem.

Sicut supra demonstratum est, officium esse honestatis secundum naturam facere, ita hic de generali decoro demonstratur idem. Cum enim idem sit, aut non

aut non multo diuersius decorum, quod honestum, necesse est, eadem ab utroq; officia manare. Quod hic additur de animi & corporis motibus, ad hanc partem honestatis, quæ continētia & modestia nuncupatur, pertinet.

Duplex est enim.

Plato & Aristoteles diuidunt animæ humanæ uim in duas partes: alteram appellant λόγον ἔχον, aut ἔλλογον, alteram ἄλογον. Prior sequitur rectum iudicium & rationem, id est, hoc quod decet, & quę cum natura congruit, exequitur, seu medium seruat in rebus moralibus. (Est enim aliud λογικὸν, quod in intellectu ē, & uocatur διανοητικόν.) Altera ἄλογον, id est, ratione carens, quod fertur sine iudicio seu ratione, uelut exercitus sine duce, uocaturq; hæc etiam tum ἐπιθυμητικὸν, tum ὀρεκτικὸν, quæ tamē, quando paret, fit etiam rationalis, seu, ut Aristoteles loquitur, ὥσπερ τοῦ πατρὸς ἀκουστικόν. De his duabus partibus tradit hoc in loco Cicero, atq; iubet rationi parere illam alteram partem, quæ ratione uacat, & in qua sunt affectus & appetitiones, seu cupiditates. hāc quia communem habemus cum beluis, uocatur etiam θηριῶδες, id est, beluinum quiddam. Addit etiam aliquid de ludis & iocis, quatenus sit eis utendum, & qui sint laudabiles, & qui non sint laudabiles. Sunt enim ludi uelut requies quædam, de quibus egregie dicit Aristoteles: δοκεῖ δὲ καὶ ἡ ἀνάπαυσις, καὶ ἡ παιδιὰ ἐν τῷ βίῳ ἀναγκαῖον.

Et Ouid. Quod caret alterna reqe, durabile non est
Hæc reparat uires, fessaq; membra leuat.

Loquitur autem adhuc de uirilibus ludis, ut sunt curules, equestres, scenici, gladiatorij, q̃ spectacula etiam & munera uocantur, uenationes & similes. De Iocis est apud Aristotelem in quarto lib. Ethicorum.

Sed pertinet ad omnem.

Aliud præceptum hic additur: Cogitandum nobis hominibus esse, quæ sit propria uis nostræ naturæ. Est autẽ duplex illa: θεωρητικὴ & πρακτικὴ, quarum est præclara comparatio, in ultimo libro Ethicorum. Appetitiones, ut dictum est, sunt communes pecudibus nobiscum, inde colligit aliud præceptum Cicero: Aut non esse dandum aliquid uoluptatibus corporis, aut sic dandum, ut hoc modeste & recte faciamus, omnemq; uitam secundũ illas partes, quæ sint nostræ naturæ propriæ, consumendam esse, quantum possit fieri, & certe ad hoc esse connitendum summis uiribus. De refrenandis autem & moderandis corporis uoluptatibus dicit: Quia sunt etiam uoluptates animi, quæ, ut honestæ, ita maxime sunt licitæ, ut gaudere propter honeste actam uitam, aut inuentam aliquam artem, ac adeo quidem non sunt prohibitæ hæ uoluptates, ut Aristoteles in quodam loco scribit, q̃ sit bonum per se expetendum, & quod quidem perficiat uirtutes.

Intelligendum est etiam.

Valde ornant hanc disputationem, quæ sunt addita

ditabic de ingeniorum & naturarum diuersitate, ac magis quidem Rhetorice ac Politice, quàm Philosophice, si ipsam honestatem & eius partes exacte consideres. Non enim aliter concedi potest Ciceroni, pati imperium Cæsaris aliquibus potuisse non turpe esse, cum Catoni fuerit turpe. Sicut enim constantia & æquabilitas decet omnes homines, ita omnes decuit aut dedere se Cæsari, aut non dedere. Et pertinet hoc genus decori magis ad Poeticum decorum quàm ad Philosophicū: nec est per se decorum, sed quia est in hac aut illa persona, etiamsi mala sit, & mores eius corrupti. Nam idē est decorum, quod honestum. Et honestum per se non ex uarietate personarum, nec alium alio magis aut minus decet agere, uel secundum totam honestatem, uel secundum eius partes, quanquam interim non eadem omnes decent: Atque hoc est aut ex rebus, quæ aguntur, aut ex personis, quæ agunt. Et personæ quidem ex ætate sunt potius & uitæ conditione, quàm ex moribus æstimandæ. Mores enim sunt illud ipsum, quod malum est, aut bonum, hoc est, uirtutes ipsæ, aut uicia. Res autem faciunt, ut alios deceat eas agere, alios non deceat, quando sunt mediæ & nec turpes, nec honestæ per sese, ut est, nauigare, uxorem ducere, ædificare: & quanquam hæc per se media sunt, tamen additis circunstantijs sæpe fiunt nō media, ut, Regi non uxorem ducere, quando hæres deest regno, & cætera sunt paria, non est liberum. Nutrire autem liberos,

non est medium, quia nunquam non debent nutriri. Et talia quidē ad uirtutes proxime pertinent. Nūc si parere Cæsari per se, & simpliciter turpe esse iudicauit Cicero, nō debuit ulla personæ ratio hoc mutare, sicut nulla personæ ratio aut alia circunstantia debet facere, ut non agamus honeste, aut secundum uirtutem. Si autem uoluit seruitutem esse rem per se mediam, sicut egregie docet Plato in quadam epistola: δουλία γὰρ καὶ ἐλευθερία ὑπερβάλλουσα, μὲν ἑκατέρα πάγκακον, ἔμμετρος δὲ οὖσα πανάγαθον, fuit non tradere se Cæsari liberum, uerum non tantum Catoni, sed etiam alijs, & nec quidem hoc modo persona ex moribis sumpta ius habuit mutandi rem mediam in rem non mediam, id est, facere non liberum, quod fuit liberum. Sed non illa exacta ratione disputat hic Cicero de officijs, ut sub initium operis ipse ostendit, nec ego Ciceronem reprehendo, sed ostēdere uolui, quomodo poßit, & fortasse debeat de hac re disputari secundum Aristotelis doctrinam. Præterea quod hic Cicero de Socrate dicit, simulatorē eū fuisse, expositum est ab Aristotele in libro 4. Ethicorum, ubi εἰρωνείαν & ἀλαζωνείαν inter uicia ponit. Et est proprie εἰρωνεία dißimulatio, ἀλαζωνεία simulatio: atq; alterum pugnat contra uerum, alterū pro falso, & hoc illo minus prope ad accedit. Cicero in secundo libro de Oratore, uocat εἰρωνείαν tum simulationem, tum dißimulantiam. & numerat inter ornamenta oratiōis, dicitq; talem etiam Africanum

fuisse

fuisse apud Romanos, qualis fuit apud Græcos Socrates. Nec multo aliter Aristoteles docet. De Epigonis tragœdia facit etiam Cicero mentionem in libello de optimo genere Oratorum, & utitur hac uoce Pausanias nō pro fabula, sed pro filijs interfectorum in bello Thebanorum.

Ac duabus his personis.

Duplex est hominum natura: Generalis & specialis. Altera est omnibus inter se communis, & est, quod ad hāc disputationem attinet, omnes homines ad uirtutes intelligendas, & secundum illas agendum esse conditos. Altera est ad hanc aut illam uirtutem aut uiciū esse magis propensos natura. Secundum priorem decorum seruare, est simpliciter honeste facere: secundum posteriorem, est pro singularis naturæ modo, aut suorum cuiusque morum ratione honeste facere. Id quomodo sit intelligēdum, antea dictum est. Cicero uocat has naturas personas, & in proximo capite sunt expositæ. Nunc addit illis alias duas, quæ uere habent hanc uim, ut mutent honesti rationem in actionibus, rerum tamen mediarum, sicut habent omnes circunstantiæ. Quanquā autem regna, imperia, nobilitates, & similes res à fortuna magis nobis obueniunt, quàm à uoluntate aut studio nostro, & aut Philosophiā discere, aut mercaturam exercere, aut alias artes aut studia tractare, in nostro magis positum est, quàm in fortunæ arbitrio. Non tamen hoc fit sine fortuna semper, & illud si-

ne uoluntate, adeoq; utrunque ex magna parte in utroq; est, aut potius in omnibus de quibus est aliqua deliberatio, quod eleganter hic ueteris poetæ uersiculus indicat: τέχνη τύχην ἔστερξε, καὶ τύχη τέχνην.

Sed potißimum est, ac præcipue considerandum, quod hic Cicero iubet fieri in eligendo uitæ genere, suam cuiq; naturam adhibendam esse in consilium in hac re deliberanda, & deliberandum esse cum summa cura, ad quod pulchre quadrat hoc dictum:

Deliberandum est diu, quod statuendum est semel.

Deinde non mutandum esse, nisi ex iusta & magna causa, & quidē non subito. Præterea, ut hoc ego addā, non ex quouis in quoduis transeūdum, sed quātū res patitur in cognatum, ne fiat metamorphosis Poetica magis quàm Politica, ut fortasse conuenientius ē ex mercatore aut philosopho agricolà fieri, quàm ex mercatore philosophum, aut econtra. Adiecta est etiam occupatio de imitatione parentum, non esse uicia imitanda, sed uirtutes parentum. Est enim ea uel stulticia, uel pigricia, uel peruersitas hominum, ut citius non tantum parentum, sed aliorum etiam, qui sunt in administratione uicia, quàm uirtutes imitentur. Et uerum est quod dicit Horatius.

Decipit exemplar uicijs imitabile, quod si
Pallerem casu, biberent exangue cuminum.

Et talis ferè est adulatorum natura.

Est igitur adolescentis.

Omnes eruditorum & sapientum libri pleni ferè sunt his uocibus, ut minores natu colant & obseruent maiores natu, ab hisq; discant uirtutes, & honestas artes. Quia, ut est in Græco uersiculo,

γνῶμαι ἀμείνους εἰσὶ τῶν γεραιτέρων.

Et ut Aristoteles ait:

οἱ νέοι ἄπειροι τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων.

Sed ut ē officium hoc adolescentum, ita senū est sapere, docere, consulere, monere, gubernare, sicut hī etiam uersiculi Ouidij suauiter indicant in 6. Fasto.

Hæc dare consilium, pugnare paratior illa est.
Hæc ætas bellum suadet, at illa gerit.

Quod tamen sic intelligendum ē, ut discere non sit turpe, seni etiam à iuuene, aut adolescente, si, ut sæpe fit, minus sapiat, quàm minor natu. Inueniuntur enim, qui nullum habent argumentum, quo probent se diu uixisse, præter ætatē, ut Seneca inquit, & pulchre Aristoteles monet, ubi ait:

Διαφέρει δ' οὐδὲν νέος τὴν ἡλικίαν, ἢ τὸ ἦθος νεαρός.

Item pulchre monet Græcorum prouerbialis uersiculus.

πολιὰ χρόνου μηνύεις, οὐ φρονήσεως.

Additæ sunt hic etiam aliæ circunstantiæ conditionum, quod sit Magistratuum, quod priuatorum, quod peregrinorum officium.

Sed quoniam decorum.

Sub initium huius disputationis de quarto gene-

re honesti ostensum est, Ciceronem coniungere temperantiam cum modestia, & pro una eademq; uirtute illas habere, quæ sunt in Aristotele distinctæ uirtutes. Hactenus tractauit tum de tēperantia, tum etiam de modestia, posthac tantum de modestia docebit, excepto eo, quod de formæ pulchritudine interponit. Hæc enim aliud quoddam genus boni est, nec situm ualde in nostra potestate. Vtitur autē initio propositione per quandam diuisionem, in qua dicit, in quot rebus cernatur & uersetur decorum. Statim deinde explicat partem eorum quæ proposuerat, nempe de factis & dictis, q nihil sit aut faciendum aut dicendum contra naturam, seu quod aures aut oculos honestorum hominū offendat: atq; ostendit hoc uelut exēplis quibusdam, cum præcipit de tegēdis membris à natura occultatis, & de uitandis obscœnis dictis. Non enim hæc tātum pertinent ad decorum in dictis & factis, sed multa etiam alia. Præterea quanquam in principio fecit distinctas modestiæ partes, nō tamen prorsus seruat nec ordinem præscriptum, & cum ex superioribus pleraq; repetit, tum, quæ aliarum partium sunt, alijs partibus aspergit, ut hic non tantum de factis & dictis, sed de motibus etiam corporis loquitur. Item in principio de formæ quadam ratione.

Cum autem pulchritudinis.

De pulchritudine formæ, seu figuræ humanæ, & ornatu, ac gestibus corporis hic præcipitur. Repetit quoq;

petit quoq; de motibus animi nonnihil ex preceden tibus, ut rationi pareant tam uolũtas, quâm appetiti ones. Pulchritudo autem, cum sit duplex, altera uiri lis, altera muliebris, utriq; suus ornatus est tribuen dus. Ad quam rem multum ualet tum iudicium, tum comprobatio bonorum uirorum: tum etiam cõsuetu do. Videmus enim non tãtum eodem tempore alios homines, sed eosdem etiam homines alio tempore a lium uestitum decere. Atq; est quidem in hac prope modum infinita uarietas, facilis tamẽ distinctu etiam oculorum iudicio.

Et quoniam magna uis orationis est.

Quod non eodem modo sit loquendum in foro, & uel in disputationibus, uel in congreßibus famili aribus, ne tantum huius rei iudicium & curam ad artem pertinere, sed etiam ad mores, nemo ignorat. De hoc itaque discrimine hic aliquid indicat Cicero. Nam in alijs libris tum hoc discrimen, tum alia mul ta solent explicari copiosius. Et quidẽ tantum indica to genere altero, qđ cõtentionẽ uocat, de altero præ cipit. Primum, qualis debeat esse uox, & unde sumi debeat. Vtitur ad hoc declarandum aliquot exẽplis. Deinde, ut sermo sit plenus, non uehemens aut perti nax, utq; sermonem cum alijs communicemus, quem Plutarchus etiam docet communem esse debere, ut sunt communes cibi & potus. Tertio, ut accommo detur sermo rebus de quibus habetur sermo. Quar

to, ne corruptos esse mores demonstret. Quinto, ut intra suos limites uersetur aut referatur ad eos, ubi digreßio fieri cœperit. Sexto, ut in loquẽdo nõ commoueatur animo. Septimo, non utendum esse obiurgationibus, nisi cum neceßitas postulet, & quomodo obiurgãdi sint homines. Octauo, quomodo sit respondendum etiam ijs, qui sunt nobis inimicißimi, & à quibus nobis sunt facta conuicia. Nono, fugiendam esse iactantiam, quæ sane certum ẽ stulticiæ signum, & cognata cũ eo uicio, quod paulo ante ἀλαζωνείαν ex Aristotele appellauimus.

Et quoniam omnia persequimur.

Non minus modus non seruatur in ædificando, quàm in reliquis rebus ad uitam necessarijs. Quod uicium adeo fuit apud Romanos magnum, ut Caius Cæsar, sicut Plini. scribit, solum foro extruẽdo emerit mille ducentis sestertijs, hoc ẽ, triginta millibus aureorum Gallicorum. Milo habitauerit in domo centum quadraginta septẽ millibus sestertijs empta, quæ summa facit Gallicæ monetæ tricies sexcies cẽtena, & septuaginta quinq; millia aureorum. Quod merito Plinius addit mirari se, ut regum insaniam, & inter prodigia humani animi habere, quod postea Milo debuerit septingẽta millia sestertia, quæ sunt Gallicorum aureorum centies septuagies quinquies centena millia. Itaq; hic Cicero etiam ostendit, qualis debeat esse domus clari & excellẽtis ciuis, nempe non tantum

tantum ad usum, uerum etiam ad dignitatem ædificata & splendorem. Et tamen existimandum esse, quod domus sine uirtutibus parũ ornet uirum, sed domum potius ornare uirum. Præterea liberalitatem, & munificentiam in tali domo debere esse, nec magnorum uirorum splẽdida ædificia relictis uirtutibus imitanda esse. Cæterum Marcus Scaurus reprehenditur ob eandem rem in 36. libro Plinij.

In omni autem.

Generale præceptum ẽ hic additum ad præcedentia, quid sit faciendum in omni actione. Est autem diuisum in tres partes, quarum tamen duæ posteriores recte sub prima comprehenduntur. Ea ẽ, ut quicquid agimus, agamus sic, ut affectus, seu appetitiones non præcurrant rectæ rationi, sed ei pareant, hoc ẽ, ut medium seruetur, aut, quod idem ẽ, secundum uirtutem agatur.

Deinceps de ordine rerum.

Ordo fuit una de partibus decori seu modestiæ antea propositis. De illo nunc docet sic Cicero, ut ostendat eum adhibendum, & retinendum esse in omnibus actionibus. Quantum autem habeat momenti, & quod non eadem pariter sint omnibus apta, ut inquit Propertius, sed alia conuenire alijs, & alio tempore ac loco alia conuenire, & in summa, rationem officiorum uarie mutari circunstantiarum ratione, supra monitum ẽ aliquoties. Docet etiam

hic Ci-

hic Cicero maiorem curam in effugiendis peccatis exiguis adhibendam esse quàm in magnis, quod hæc poßint facile iudicari, illa non statim cernantur. Atque ita hoc de intelligendo, aut præcipiendo magis quàm de faciendo accipi debet. Minus enim magna peccata fieri debent, quàm parua. Vsurpauit ibi per bellam similitudinem, & unà argumentum ex minore. Deinde præcipit ex alienis uitijs debere nos nostra emendare, cum facilius aliena quàm nostra cernamus, quod sic Persius dixit:

Vt nemo in sese tentat descendere, nemo,
Sed præcedenti spectatur mantica tergo.

Postea iubet nos adhibere doctos homines iudices in ijs rebus, de quibus dubitamus, diligenterq́, obseruandũ esse, quid quisq; de nobis, & cur dicat & sentiat, uelut artifices facere solent. Notum autem est, quod de Appelle Plinius scribit. Additum quoque ẽ per occupationem, non licere contra ciuilem consuetudinem facere, aut dicere alijs, etiamsi hoc fecerit Socrates, aut alius aliquis excellens uir. Damnat etiam Cynicorum impudentiam iterum, & docet præclaros & honestos uiros in Rep. obseruãdos, & colendos, ac rationẽ & delectũ in psonis habendũ esse. Atq; omnino hoc studendum, ut conseruetur communis societas. In initio aũt huius loci explicat tantum uocabulum (Ordo) bene multis uerbis, ubi subtiliter uocabulum etiam (Modestia) ad Græcã uocem (ἐυταξία) accõmodat. Et ex Stoicorum doctrina ordinem refert

nem refert tantum ad temporum circunſtantiam, & eum quidem locũ appellat ex quadam ſimilitudine, quam habet ordo actionũ cum debita collatione partium totius alicuius, quæ Græcis harmonia dicitur. Quanquã alioqui hæc uox, locus, aliquando pro tempore, aut occaſione, quæ ẽ pars quædam uel qualitas temporis, uidetur magis uſurpari, quàm pro eo, quod proprie, & in Philoſophia ſignificat, ut cũ dicimus: Non eſt nunc locus diſputandi. Et apud Terentium: Video eos in loco uereri. Certe ſi nõ ſignificatur tẽpus in talibus orationibus, mixtũ tamen quiddam ex tempore & loco ſignificatur, cum uocabula occaſio & tempus in iiſdem orationibus poni poßint. Idem accidit in dictione (Spacium) quæ, quanquam magna ex parte locum ſignificat, tamen pro tempore uſurpatur manifeſte. Eſt itaq; ordo in hoc loco harmonia quædam, ſeu conuenientia, ſeu ratio in dictis, factis, & omnibus corporis motibus. Et hæc conuenientia non tantum ad tempus debet referri, ſed etiam ad locum, perſonas, modum, & alias omnes circunſtãtias. Quamprimum enim aliquis ab illarum aliqua diſſentit, non amplius eſt decorum & ordo, ſed cõfuſio & indecorum. Porrò quod ſequitur, Modeſtiam eſſe ſcientiam, ex Platone ẽ ſumptum, qui in pleriſq; locis uirtutem ſcientiam eſſe docuit. Ideo addidit etiã obiectionem de Prudentia, quæ ſi eſt tantũ ſcientia Modeſtiæ, prorſus nihil aliud à Modeſtia differt, quàm quod differt totũ à parte, aut genus à ſpecie. Vtraq;

enim uerſatur

enim uersatur circa ea quæ sunt hominibus bona, & tamen latius patet prudentia quàm Modestia. Multo expeditior ē Aristotelis doctrina, qui posuit Prudentiam in intellectu, & statuit eam inuentricem & gubernatricem uirtutum. Virtutes uero in appetitu & uelut ministras Prudētiæ, quanquam intellectum à uirtutibus non separauit.

Iam de artificiis.

Quæ artificia & quæstus sint liberales, qui sint illiberales, hic exponitur. Quod sic debet intelligi, non omnes quidem artes sordidas inhonestas esse, (nam illiberalem in hoc loco quiddam multo melius est, quàm inhonestum) sed non conuenire hominibus bono loco natis, & ingenuis. Sicut enim aliarum rerū non omnes omnibus conueniunt, ita artificiorum & quæstuum non omnes conueniunt omnibus, cuius quidem rei disputatio ad iusticiā distributiuam quoque, & fortasse rectius, quâm ad modestiæ locum aptari poterat, quanquam paulo aliter, & absolutius Cicero hic de artibus disputauit.

Sed ab his partibus.

Hæc est secunda pars eorum, quæ in toto opere tractantur, nempe, honestatis partium inter se comparatio. Præfert autem Cicero Iusticiam reliquis omnibus uirtutibus, & probat recte se hoc facere quatuor maxime argumentis. Primum ē sumptum à natura

à natura hominis, quod homo sit natura πολιτικὸν ζῶον, quemadmodum etiam Plato & Aristoteles docent. Secundum à definitione sapientiæ, quæ cum sit princeps omnium uirtutū, & Deorum ac hominum communionem quandam, quæ nihil aliud est, quàm usus quidam rerum secundum iusticiam in, se complectatur, esse iusticiā etiam cognitioni & prudentiæ præponendam. Tertium ab ijs, quæ communiter fiunt inter homines, & communi eorū iudicio, quod omnes putent, sibi potius hominem conseruandū esse, quàm res maximas contemplandas. Quartū à fine contemplationis, illam etiam referri ad cōmunem hominum utilitatem. Habet hoc argumentum suam conclusionem, in qua respondetur ad obiectionem quandam eorum, qui senserunt homines consociari propter necessitatem uitæ, quod non sint homines congregati à natura, ut quærerent res necessarias ad uitā, & inter se alij alios iuuarent, sed ipsos hoc facere ex sua quadam industria, nec sane hominem solum sine adiunctione aliorū & societate amaturum uitā, etiam si abūdaret omnium rerum necessariarum copijs, & subtilißima contemplatione. Definitiones sapientiæ & prudētiæ, quæ hic sunt positæ, non procul ab Aristotelis definitionibus discedunt. In reliqua disputatione uidetur paulo longius ab Aristotele discedere Cicero, & sic possunt, ut opinor, conciliari, Iusticiā quidem principem esse uirtutum moraliū, quod etiam Aristoteles sentit. Et propterea hespero eam

uirtutem

uirtutem & lucifero dicit esse admirabiliorem, atq; officia, quæ ex hac uirtute manant, contemplationi quoq; & prudentiæ anteponenda, si opus sit, non tamen ideo præstantiorem & nobiliorem esse rem iusticiam, quàm sapientiam. Ita enim & aliarum rerum non statim necessaria est quæ est preciosissima, ut aurum multo est preciosius ferro, non tamen ferro magis necessarium est, nec debet in usu aurum præferri. Quare autem Sapientia præcellat Iusticiam, in ultimo libro Moralium Aristotelis, qui uult, potest legere. Non omnia etiam conueniunt cum Aristotelis doctrina, quæ hic tradita sunt de causis congregationis hominum. Sed hoc aliâs explicabimus.

Illud forsitan.

Suprà comparatæ sunt inter se uirtutes omnes, hic tantum Iusticia cum Modestia confertur. Est autem hoc intelligendum de speciali iusticia, non de generali. Fecit enim Aristoteles etiam generalem Iusticiam, quæ accommodatur æqualiter ad omnes uirtutes, quarum ē uelut domina, uel genus quoddam. Cæterum quando sit Iusticia præferenda Modestiæ, aut contra, Modestia Iusticiæ, in usu aut experientia disci debet: nec est adeo difficile iudicare hæc uiro bono, utra, si alterutra sit omittenda, cum maiore turpitudine omittatur. Ideo etiam omisit Cicero Panætij exempla.

COMMENTARIA IN SECVNDVM librum de Officiis.

Quemadmodum officia.

Icero in hac præfatione duo præcipue agit. Excusat se primo de suo ocio, & scribēdi studio illis, quibus uideri poterat nimium ei rei indulgere, quod cū nulla esset amplius Resp. nihil honestius aut melius potuerit facere. Quem locum amplificauit optatione, & repetitione satis longa. Deinde exponit utilitatem & fructum sui ocij & scriptionis, res se cognitione dignißimas suis hominibus patefecisse, ac uelut ita cōpensauisse, ex aliqua parte illam Reipublicæ cladem. Quod autem profuerit hac re in publicū, definitiōe Philosophiæ ostendit. Philosophiam de qua scripserit, continere cum aliarum rerum magnarum & diuinarum explicationem, tum artem esse & disciplinam uirtutis. Ibi etiam interiecta ē breuis occupatio, cui inest argumentum ex Minore, cum minimæ res arte percipiantur, absurdum esse uirtutem rem maximam putare sine doctrina perdisci posse. Nec errauit Cicero, quando Philosophiæ diuinarum rerum etiam perce-

ptionem tribuit. Non enim tantum ea, quæ in nostra religione tradũtur, sunt res diuinæ, uerũ etiam alia multa, ut quæ disputantur philosophice de Deo, de Prouidentia, de Intellectu, de corporibus cœlestibus, & alijs rebus omnibus æternis: adeoq; de rerum natura ipsa. Nam in hoc loco diuinum, & apud Aristotelem θεῖον, nihil aliud quàm æternũ significat. Nunc si de rebus humanis potest esse aliqua scientia, profecto & de diuinis rebus potest esse, & multo quidẽ certior scientia. Quid quod Aristoteles tantum diuinis & æternis rebus tribuit scientiã, reliquis, quæ humanæ uocantur, nõn item. Aut igitur Ciceronis hæc definitio est retinenda, aut Aristotelis doctrina prius est abijcienda. Sunt & hic alij loci, ut sub initiũ trãsitio, & gemina propositio, altera totius huius libri, altera præfationis tantum. Item sub finem obiectio, in qua respondet ad absurditatem, quam uidebatur in se habere hoc, quod erat Academicus Cicero, & tamen de officijs, & alijs rebus disputabat. Academici enim docebant nihil certum esse. Ad doctrinam autẽ rerum, uidetur certitudo quædã requiri. Defendit etiam obiter Academicam professionẽ, & profecto non omnino nullam causam habuit Cicero cõferendi se ad Academicos. Maxima enim pars earum rerum de quibus disputamus homines, tãtum in coniecturis & probabilibus rationibus posita est. Ac sæpe nobis somniamus demõstrationes, ut loquũtur: seu certitudinem, ubi tamen nulla est.

Quinq;

Quinq; igitur rationibus.

De rebus utilibus tractatum iri in hoc libro, in præfatione est ostensum, idem hic repetitur: & commendatur simul pars illa in superiori libro pertractata cum reprehensione quadam eorum, qui aliter quàm debuerant, usi sunt uocabulo (Vtile.) Statuit enim Cicero, idem esse utile, quod est honestum aut iustum, quod idem est secundum genus. Atque ita uelut certam significationem dictioni constituit, ut eo facilius intelligi tota reliqua disputatio queat. Cum enim eædem uoces uarie ut plurimum accipiantur, necesse est, nisi pro qua re proprie uelimus uti aliqua dictione, incertam & confusam esse rem uniuersam, de qua est disputatio. Deinde recitat multa, & uariè, quæ hominibus tũ commodum, tum incõmodum aliquod afferunt. Nimis autem Stoicè uidetur facere Cicero, & παραδοξοτέρως, quando ita prope coniungit inter se honestum & utile, ut alterum cum altero conuerti uelit simpliciter, ut loquuntur, aut potius idem alterum esse, quod sit alterum. Sunt enim hæc uere separata æque ac ipsæ res, & usus rerum. Quanquam Cicero de usu magis rerum, aut usu cum rebus coniuncto, quàm de rebus per se hic disseruit ita, ut sit utile, quo recte utimur. Sed aliud est res, aliud usus rei. Deinde aliud est per se bonũ, aliud propter usum. Deus per se bonus ẽ, etiã si nemo utatur eo bene, tum etiam homini sit bonus,

quando bene quis eo utitur. Sic etiam uirtus per se est utilis hominibus. Est enim uirtus tantum uel usus quidam bonus rerum, uel habitus rerum bene utẽdarum, uel potius utrunq;. Potestas, robur, formositas, diuitiæ, non per se bona sunt, ita ut hic bonum accipitur, (accipitur autẽ pro eo quod nobis conducit) sed propter bonũ usum. Hinc est, quod hæc potentia bona esse Aristoteles alicubi docet. Malus enim eis abuti potest. Atq; sic non sunt bona, sed quatenus bonus utitur eis bene: aut sic utitur, ut est à natura institutum. Hoc in eodẽ loco Aristoteles dicit his uerbis: δοκιμάζεται γὰρ τῇ τοῦ σπουδαίου αὐτῶν ἕκαστον χρήσει. Atq; hæc est germana differentia inter bonum honestum & bonum utile, quod alterum propter se expetitur, & in nobis est, ac magna ex parte ex nobis, alterum propter usum, & extra nos est positũ, qđ q; altero nemo potest male uti, altero malus potest male uti, & hæc haud dubie est Aristotelis sententia.

Non multo aliter S. Augustinus etiam docet, qui triplicia facit bona, alia magna, alia minima, alia media. Magna uocans, quibus nemo male utitur, & intelligit uirtutes. Media & minima, quibus male quis uti potest, & intelligit tũ potentias animæ, sine quibus non possumus uti uirtute, tum alias res, sine quibus possumus uirtute uti. Indicãt etiã ipsa uocabula discrimen esse inter hæc duo, honestum enim ẽ, quod dignũ est honore, qui non opibus, aut robori, aut alijs rebus utilibus debetur, sed uirtuti. Vtile uero abu-

tendo

tendo est dictam, & significat id proprie, quo uti possumus. apud Græcos appellatur χρήσιμον eadem ratione. Cicero magis hoc uocabulum pro eo, quo utitur quis honeste, usurpauit, aut potius pro ipso rerũ honesto usu, qui sane, quàm uirtus nihil aliud est. & tamen sic improprie, quæ sunt utilia, honesta dicuntur, certe non Aristotelice. Quanquam hoc uerũ est, non esse operam dandam rebus utilibus, uel eis utendum, si non posit hoc etiam fieri, ut non lædatur honestas, Et, ut facilius persuaderent animis hominum Cicero & Stoici, introduxerunt hanc utilis & honesti connexionem. Sed in foro sic fuerat differendum, non in scholis Philosophorum. Etiamsi Cicero plus hic quàm in foro disputauit, cũ non Philosophis hæc scripserit, sed imperitis & mediocribus hominibus, aut potius uelut orbis terrarũ theatro cuidam. Mouit hoc etiam illos, quod uiderunt non tantum actiones aut honestas aut turpes esse, uerũ etiam aut utiles, aut inutiles. Sed in eo decepti sunt, ut puto, quod sunt utiles, aut inutiles improprie, aut per accidens, ut loquuntur, nõ per se. Finis enim seu effectus actionis per se hominibus utilis est, non actio, quæ per se honesta aut inhonesta est, non utilis aut inutilis.

Quæcunq; igitur.

Hucusq; sunt expositæ uariæ res, quibus aut iuuantur homines aut læduntur, cum quadam collatione, quæ omnium maxime prosunt, uel obsunt, nempe

ipse homo alteri homini, propositumq; est de huius priore parte tractandum esse. Nunc incipit ostendere, & explicare, quomodo plurima utilitas ab hominibus possit percipi, & primum quidem, quibus de causis homines adiungãtur hominibus ita, ut eos obseruent, honore afficiant aut commodis, & eis pareant. Earum autem dicit optimam, & firmißimã esse, quæ ex uirtute proficiscatur, estq; illa res amor, quẽ cum metu etiam comparat. Quanquam enim & metu retinentur honores & potentia, tamen cũ oderint quem metuant, non potest firma esse & stabilis talis potentia, & est plena molestiarum & periculorum. Quod ipse uarijs exẽplis ostendit, ac omnes quidem historiæ testãtur, miseros exitus fuisse Tyrannorũ. Nam tales sunt Tyranni, qui præsunt ui, & sua libidine pro legibus utuntur, non sunt νομοφύλακες, aut ἔμψυχον δίκαιον, id quod esse est proprium officium regum & principum. Itaq; uere Iuuenalis dixit:

Ad generum Cereris sine cæde & sanguine pauci
Descendunt reges, & sicca morte Tyranni.

Et Plato egregium dat consilium Dionis cognatis ubi ait: μὴ δουλοῦσθαι Σικελίαν ὑπ' ἀνθρώποις δεσπόταις, μηδὲ ἄλλην πόλιν, ὅ γ' ἐμὸς λόγος, ἀλλ' ὑπὸ νόμοις. *Sed non hic præcipitur, qui quibus debeant obtemperare, qui præsunt, qua ratione debeant præesse, docetur, aut potius, quomodo sit hominibus utendum, ad dignitatem, & potentiam, uel comparandam, uel retinendam rectißime et tutißime. Vtitur etiam ad hanc*

rem Cicero suæ Reipublicæ exẽplo, cum lõgá deploratione præsentis status, & inuehitur uná in Syllam & Cæsarem, qui oppresserãt Rempublicam. Quod autem sordidißimam & inquinatißimam rationem tribuendi honorẽ aut similes res uocat, quando precio & mercede homines ducuntur. Plato pulchre dixit: φιλίαν διὰ βαναύσους φιλότητος γεγονότα.
Tale enim quiddã Græcis βάναυσον significat, quod hic Cicero sordidum & inquinatum dixit.

Summa igitur.

Propositioni de gloria subijciuntur eæ res, quibus absoluta & uera, ac solida gloria paritur. Nam & alia quædam gloria est, ac ea quidem imperfecta & emendicata propemodum, de qua suo loco dicetur. Sunt tamẽ eadem ferè, per quæ uera gloria comparari hic dicitur. Nihil enim aliud discriminis est inter hoc genus beneuolentiæ, & admirationẽ, quàm quod est inter id quod est inferioris gradus, & id, quod est altioris. Sed hæc ita sparguntur, ut fiat res dilucidior & amplior. Quanquam Cicero satis improprie & populariter hic loquitur, cum admiscet ea, quæ sunt mercenariæ gloriæ, loco de uera gloria quæ tantum uirtute constat, nisi quod de liberalitate & alijs uirtutibus aliquid addit. Hæ tres causæ exponuntur ordine.

Ac primum de illis tribus.

Prima causa consistit aut in ipsis beneficijs, aut in uoluntate benefaciēdi, ita tamen, ut facultas desit. Nā ubi sunt opes, ibi frustra iactatur animus & studium, si non sequantur beneficia. Tametsi quoq; inueniuntur, qui, cum non dent, habentes unde poßint dare, beneficam tamen uoluntatem habeant, & prosint aliquando, non quidē de suo, sed alieno, sine turpitudine, ut qui commendant aliquos aliquibus, uel sibi paribus, uel se superioribus, magis tamen, si magis ad uirtutem propendent, his, quàm illis. Sed nescio, an ij prorsus nō sint liberales, sed potius callide suam auariciā tegētes, ac simul φιλοκόλακες. *Se uero tenuioribus alios commendare sine iusta ratione, planè sordidum est.*

Fides autem ut habeatur.

Secundæ causæ explicatio, quæ constat iusticia & prudentia. Habet hic locus opportunā admodum obiectionem de connexione uirtutum omnium. Ita enim disputatum est à multis Philosophis, & ipso Cicerone, ut, qui una uirtute pfecta sit præditus, præditus simul sit alijs omnibus. Separauerat autē a Iusticia prudentiam. Ad id respondet, non se exactam hic disputationē de uirtutibus habere, sed uulgarē, & pro communis uitæ ratione. Aristoteles in sexto Ethicorum manifeste coniungit Iusticiam, si non specialem tamen generalem cum prudentia, non tamen isto modo, ut omnes uirtutes ita sint contextæ, nec

usquam

usquã, ut opinor, ille Philosophus hoc docuit. Verba eius de hac re sunt: ὥστε δῆλον, ὅτι ἀδύνατον φρόνιμον εἶναι μὴ ὄντα ἀγαθόν.

Erat igitur ex tribus.

Hæc est tertia pars disputationis: de summa gloria, & præcipua. Naturaliter enim hoc fit, ut eos dignos esse magna gloria arbitremur, & honore singulari afficiamus, qui sunt excellentibus uirtutibus ornati. Est autem gloria nihil aliud, quàm, tum uerum iudicium de insignibus uirtutibus, & earũ prædicatio, tum officia, quæ tale animi iudicium testantur. Admiratio uero non est simplex iudicium, sed quod aliò respicit, & confert magnas uirtutes, cũ aut uirtutibus alijs leuioribus, aut naturæ humanæ ratione ac modo. Sunt enim in nonnullis tantæ uirtutes, ut homines mediocres existiment eas in hominis animum aut naturam non posse cadere. Talis fuit Iulij Cæsaris fortitudo, quando, tum aliàs, tum contra Neruios in Gallis pugnans, restituit inclinatã aciẽ. Talis fuit Socratis & Catonis constantia. Talis fuit continẽtia Cn. Marcij, quando ex propositis sibi multis premijs militaribus tantum unius hospitis captiui salutẽ & equum sumpsit. Maiorem etiam moderationem præstitit Dux Vrbini mulier patrum nostrorum memoria, quæ uiginti annos ferè pudice & caste uixit cũ marito suo non apto ad rem uxoriam, sine querelis, sine rixis, nemini hoc indicãs, in magno erga uirum

E 5 amore,

amore, & obseruantia. Quam uirtutem merito uir elegantißime doctus Petrus Bembus magnis laudibus uexit. Tam insignes uirtutes excitant in hominũ animis admirationem, unde gloria perfecta nascitur. Inter gloriam autem & honorem hoc uidetur esse differentiæ, quod gloria tantum in hominum iudicio, & magna prædicatione, seu fama consistit, honor sine hoc celebri, & pleno uocis & rumoris testimonio quiddam ẽ, non tamen sine illo iudicio, & laudatione. Virtuti autem adeo propria ẽ gloria, ut Aristoteles in plerisq; locis solam uirtutẽ ἀγαθὸν ἐπαινετὸν *esse disputet. Porro Cicero amplificauit hãc partem à contrarijs, causa & effectu, contemni eos, qui uirtutum expertes sint. Ducit etiam hãc disputationem per fortitudinem & iusticiam, uirtutes maxime admirabiles, & ad gignendã gloriam paratas. Vbi obseruari debet, quod dicit, neminem posse iustum esse, qui mortem, exilium, egestatem timeat. Stoice enim ut pleraq; in hoc opere dicũtur, & contra Aristotelem, qui multo rectius, ut suprà quoque ostendimus, sentit, affectus secundum naturam esse, & quidem omnes. Et erudite in quodam loco de fortitudine inquit: Non est fortis ille, qui nihil timet, sic enim et lapis esset fortis, & alia inanimata. Deinde ẽ addita splendida iusticiæ laudatio. Plato in disputatione de Republica breuius hoc dixit:*

σάσεις γάρ πȣ ἥγε ἀδικία, καὶ μίση, καὶ μάχας ἐν ἀλλήλαις παρέχει, ἡ δὲ δικαιοσύνη ὁμόνοιαν, καὶ φιλίαν.

Porro

Porrò quod de Medis hic dicitur, extat in primo libro apud Herodotum, cuius uerba, quia sunt admodum suauia, adscribere uisum est.

ὡσδ᾽ ἐγὼ δοκέω, κάλλιστα ἔλεγον οἱ τοῦ Δηιόκεω φίλοι, οὐ γὰρ δὴ τρόπῳ τῷ παρέοντι χρεώμενοι δυνατοὶ εἰμέν. οἰκέειν τὴν χώρην. φέρε στήσωμεν ἡμέων αὐτῶν βασιλέα, καὶ οὕτω ἥ τε χώρη εὐνομήσεται, καὶ αὐτοὶ πρὸς ἔργα τρεψόμεθα, οὐδ᾽ ὑπ᾽ ἀνομίας ἀνάστατοι ἐσόμεθα.

Postremo hic notandum est, quod, cum dixit prohibere iniuria tenuiores, construxit uerbum prohibere cum ablatiuo significãte paßionem, contrà quàm solet plerunque fieri, cum dicimus: Prohibitus sum accessu, colloquio, amore, actio significatur, id est, ne accederem, ne colloquerer, ne amarem: hic uero iniuria significat eam, quæ accipitur, nõ quæ infertur, & est sensus, ut caueret, ne afficerentur iniuria tenuiores. Est etiam hoc sciendum, Ciceronẽ ius æquabile dicere, non quod æquet omnes, sic enim non possent alij alijs esse potentiores, aut ditiores, sed quod Iusticiam inter homines, & æqualitatem quandam proportionalem, æquitatemq́; cõseruet, hoc est, quod pari studio defendat tenues & potentes, summos & infimos, & neutris patiatur ab alteris suum adimi. Aristoteles ἀναλογικὸν, & κατ᾽ ἀναλογίαν δίκαιον appellat.

Sed ut pecuniæ quærendæ.

Non minor est uirtus, quàm quærere, parta tueri.
Casus inest illic, hic erit artis opus. Inquit Ouid.

Idem hic initio præcipit Cicero de gloria, sed ualde paucis uerbis, sumpta comparatione à pecuniæ acquisitione & conseruatione. Postea relabitur in superiorem partem de cõparanda & augenda gloria. Quod de Socrate additum est, est transscriptum ex secũdo libro Xenophontis, de factis & dictis Socratis. Hoc Apophthegma Socratis auxit argumento à contrario, cum dicit, simulatã gloriam non esse durabilem. Et adiecta est insignis sententia, nihil simulatum esse perpetuum. Hanc sententiam unà cũ contrario probat exemplis Gracchorum, patris, & filiorum. Postea repetit ex præcedẽtibus, quæ sit illa uera & nõ ficta gloria, atq; proponit, præcepta se traditurum esse de eo, ut uideamur etiam tales, quales sumus inuerso dicto Socratis propemodum. Alios enim, cum alij habeãt commendationẽ ex maioribus, & in celebritate uersentur, non habere à maioribus commendationẽ, ac obscuros esse. Quare conandum esse illis à prima adolescentia, ut noti & clari fiant. Hæc causa & generale præceptũ hic sunt addita.

Prima igitur.

Nunc incipit enumerare illa præcepta. Quanquã hoc non facit forma præceptorum, sed ostẽdit quibus rebus ac studijs cõparari gloria à prima adolescentia queat. Fit autem hoc aut re militari, aut ingenij dotibus, & operibus, quæ, ut supra, ita hic etiã præfert bellicis uirtutibus & operibus. Atq; hæc quidẽ ingenij

ingenij bona exercentur & declarantur aut pietate & similibus uirtutibus, aut conuersatione cum honestis uiris, aut eloquentia. In hac parte est prolixus, & ad finem usq; huius loci perseuerat. Repetit aũt quædã ex primi libri eo loco, in quo fecit duplex genus orationis, & ex utroq; dicit comparari gloriam, ex forensi autem non paulo, q̃ ex illo comi & affabili, maiorem. Postea diuidi forense genus in defensionem & accusationem, & defendendo plus laudis & gloriæ, q accusando acquiri, ostenditq; quatenus liceat accusatiõe uti. Insperfa sunt ubiq; exẽpla. Quod autem in fine dicit, iudicis esse uerum semper sequi in causis, eius causa apud Platonem in Apologia Socratis exponitur his elegantissimis uerbis:

οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ κάθηται ὁ δικαστὴς, ἐπὶ τὸ χαρίζεσθαι τὰ δίκαια, ἀλλ᾽ ἐπὶ τὸ κρίνειν ταῦτα, καὶ ὀμώμοκεν οὐ χαριεῖσθαι οἷς ἂν δοκῇ αὐτῷ, ἀλλὰ δικάσειν κατὰ τοὺς νόμους.

Sed expositis adolescentum officijs.

Cicero ulterius hic progreditur in instituta disputatione de comparanda beneuolentia multitudinis. Quod enim hactenus de gloria dixit, eodem pertinet. Nam gloria magnæ cuiusdam beneuolentiæ multorũ effectus est. Addit autem hæc superioribus per transitionẽ, & docet de liberalitate, faciens duo genera eius. Alterum consistit in pecunia, & est leuius. Alterum in opera, ut est, consilium dare, defendere contra uim & iniuriam, & similia, & est grauius.

Sic enim inter se cōparat hæc duo Cicero, & posteà ostendit, quomodo sit largienda pecunia, nempe moderate, & non nisi idoneis hominibus, & pro nostris facultatibus, (nō enim debemus alijs dare, & ipsi postea mendicare aut esurire.) Hoc autē nihil aliud ē, quàm liberalem esse. Nam qui dat, cui non debet dare, & non quando, & quantum, & quomodo debet, non est liberalis. Colligit etiam incommoda, quæ sequuntur immodicam largitionem, id est, prodigalitatem. Sunt autem ablatio causæ liberalitatis, & rapinæ. Qui enim suum profuderunt, postea non possunt esse liberales: & quia assuefecerunt se ad dandum, adimunt alijs, ut possint alijs dare.

Prouerbium quod est additum, debet intelligi de animo accipientium, non de pecunia. Pecunia enim exhauriri potest, etiam maxima. Cupiditas accipientiū nō potest expleri, & hoc est, nō habere fundum Atq; ita ipse Cicero quodāmō exponit prouerbiū.

Omnino duo genera.

Sicut alijs ferè uicijs, ita auariciæ duo sunt contraria. Quanquam enim uni unum proprie est contrarium, tamen in ijs, quæ habent media, duo sunt aliquo modo uni contraria, nempe, alterutrum extremorū, et alteri extremo & medio. Sunt autem prodigalitas & liberalitas, auariciæ contraria, quorum genus hic Cicero largitatē facit, ad personas tamen orationem aptauit, non ad res, hoc est, de prodigis et

liberalibus

liberalibus, quos ambos uocat largos, docet, quod tantundem est, liberales sunt, qui seruant medium in dandis quibuscunq; rebus, quæ æstimantur pecunia, prodigi non seruant, & propterea reprehenduntur tales à Cicerone. A Græcis tales uocantur ἄσωτοι, ab ἀ, quod est non: & σώζεσθαι, id est, seruari. Terentius uocat ἄσωτον, luxu perditum, bene expressa hac uoce. Porro quod hic Theophrastum reprehendit Cicero, grauiter ẽ factum. Quanquam enim uirtus est magnificentia, non tamen liberalitati præferenda ẽ. Quanquam magni & splendidi sumptus, qui fiunt contra decorum, aut in rebus paruis, non sunt magnificentia, sed βαναυσία, seu ἀπειροκαλία, hoc est, luxus. Atque sic nonnihil abusus est hoc uocabulo Cicero, μεγαλοπρέπεια, id ẽ, magnificentia, est, ut definit Aristoteles in 4. Ethicorum, ἐν μεγέθει πρέπουσα δαπάνη.

Quanquam intelligo.

Sequitur enumeratio eorum, qui sine uicio largi fuerunt in publico, & magnifice ædilitatem administrauerũt. Fuit autem hic Magistratus illis temporibus diu uelut occasio quædam, & aditus ad maiores honores, propter largitiones, quæ in eo fiebãt ludorum occasione, qui ab Ædilibus gubernabantur & edebantur. Tametsi non erat in hoc institutus, quod hic quoque significatur. Estq; hic locus propter ædilitatem obseruandus. De decima autem, quæ solita ẽ

facra

sacra fieri Herculi de omnibus facultatibus, legens dus est quintus liber Dionysij. Vestibulorũ Periclis, quæ Cicero hic Græco uocabulo προπύλαια uocat, fit mentio in uita Periclis apud Plutarchum.

In illo autem.

Natura ipsa, & commune de rebus omnium hominum iudicium nos docet miseris & egentibus dandũ esse potius, q̃ ad maiores opes cõtendẽtibus, quiq; non sunt destituti necessarijs facultatibus. Id hic Cicero monet, tractans de altero genere largitatis, laudabili scilicet p se se. Paulò ante enim duo fecit. Deinde præcipit de collocãdis beneficijs. Quãquam enim & in accipiendo uidendum est, quis dat, nec à quouis, ut in prouerbio iubemur, accipiendum ẽ, sed à solis idoneis, hoc est, candidis & synceris, non insidiantibus nostræ libertati, aut captantibus maiora beneficia. Hic tamen tantum, quibus dari debeat, demonstratur. Docet autem & dignis & gratis benefaciendum esse, & ea quidem beneficia conferenda, quorum memoria etiam sit uictura apud posteros eorum, qui acceperunt. Talia autem sunt magna & illustria. Habent enim multos alios homines testes. Quare posteri etiam uelut coguntur grati esse, ne in odium hominum ueniãt propter ingratitudinẽ. Nemo enim etiam ex tenuibus non odit ingratos: propterea, q, ut Mimus inqt, Ingratus unus omnibus miseris nocet. Nec admodum hæc præcepta pugnant cum

eum Christiana doctrina, præsertim, si, quod Seneca docet, addatur, ingratis etiam aliquando, & p se indignis dandum esse, aut potius, si tota res diligētius expendatur. Grauis hæc, & digna Philosopho Senecæ uox est. Beneficiorum prima simplex ratio ē, tantùm erogatur, si reddet aliquid, lucrum ē, si non reddet, damnū non ē. Ego illud dedi, ut darē. Nemo beneficia in Calēdario scribit. Nec dissentiunt hæc ab ijs, quæ in 4. libro eiusdē operis copiose tradit, non esse dandum manifeste ingratis, aut indignis, nisi alia aliqua grauis causa hoc exigat. Quod si reliqua sint paria, nō uideo quomodo hæc dissentiant ab ijs, quæ de bonis operibus etiam à Christo ipso tradita sunt, propter quam quod finis non est prorsus idem. Et neqdē Deus noster hoc uult, ut quibuslibet largiamur, sine delectu, aut pariter omnibus largiamur, uel ad alendam hominum pigriciam & improbitatē, uel ad negligēdos, & sedulos, & bonos, & parum, ut sæpe sunt, fœlices. Quod necesse fieri aliquando, nisi ratione quadam, & iudicio denuis adhibito. Suaue est quod Cicero hic addit, in contractibus quoq; liberalitatem debere relucere, nec omnia supputanda esse exacta prorsus ratiōe, & hoc sæpe esse fructuosum. Sicut in Terentio quoq; dicitur: Pecuniā interdū negligere, magnum ē lucrū. Additum ē etiam de hospitalitate. Hæc enim in primis decet homines. Ac notādum ē exemplū, quod sequitur de Cimone, & de hac Cimonis liberalitate ē apud Atheneum in 12. libro.

Quæ autem opera.

Altera pars liberalitatis erat opera seu labor, hoc est, agendo, non dando, quod manu præhenditur & accipitur, quæ est altera pars, & nunc exposita, prodesse. Ea tractatur in hoc loco. Fit autem hoc uarie, ut, consulendo, defendendo, commendando, non modo iudicibus & magistratibus, quãdo ipse non poßis pro eis in iudicio dicere, sed alijs quoq;, ut dent, uel res, uel operã, cogitãdo & uigilãdo pro aliorũ salute & utilitate, excusando se offensis, & sarciendo aut omissum cõmodum, aut datum damnũ. Atq; hæc ab ipso Cicerone clare sunt explicata.

Sed cum in hominibus.

Hoc etiam præceptum ẽ necessarium. Quãquam enim plerunq; dantur opes nullis nunc nisi diuitibus, ut ait Martialis, tamen diuersum esse faciẽdum, sentiunt omnes, in qbus uel scintilla ẽ probitatis, & hoc duce natura. Docti etiam ratione hoc possunt scire. Nam liberalitas est uirtus, & uirtus in medio uersatur, medium autem ẽ, uel æqualitas quædam, dare ei, qui indiget, non ei, qui habet antea, ergo non habenti magis ẽ dandum, quàm habenti. Et hoc quidem, qđ pertinet ad rerum dationem. De operis, seu actionibus, idem considerandũ ẽ, ita tamen, ut opes nõ habeant aliqd ponderis præ probitate, aut potius præ neceßitate & indigentia, ubi par fuerit probitas, et nihil aliud grauius obstiterit. Tali cõparatione usus est hic

est hic Cicero. Quod autem addidit, locupletes non accipere beneficia nomine beneficiorum, causa est, q, ut docet Mimus, beneficiū accipere, libertatē uendere ē. Habet hæc cōparatio beneficiorū, quæ in pauperes & diuites conferuntur, conclusionem & amplificationē cōclusionis, per insigne quoddā Apophthegma Themistoclis, quod ē in uita quoq; eius apud Plutarchum. Obseruari etiam debet in hoc loco alterum Apophthegma, de habēda & referenda pecunia & gratia. Est enim lepidum & urbanum, cū propter commutationem uocum, tum propter ambiguitatem, quæ naturæ sermonis inuoluta ē. Gellius in 4. capite 1. libri similē ex oratione pro Plancio locum citat, cum arguta expositionē cuiusdam Rhetoris.

Sed quoniam de eo genere.

Hæc annectuntur præcedentibus per transitionē. Incipit aūt disserere de istis beneficijs, quæ publice in multos, aut in totam Remp. conferūtur. Hoc fit dupliciter, aut simul, aut separatim, seu, ut Grammatici loquūtur, aut collectiue, aut distributiue. Nā uniuersi oēs simul significāt, singuli uero nō simul omnes, sed p quādam diuisionem, siue enumerationem, & respectum omniū partiū, atq; hoc qdē in posteriore diuisione. Sunt enim duæ in principio statim, & in priore hac uoce, non certæ multitudinis, aut totius omnes partes, sed quælibet in quolibet numero significantur.

gnificātur. Id quod cū obscuret sententiam propter uel absurditatem, quæ uidetur inesse orationi, quāq̃ non inest, uel ambiguitatem obseruandum ē. Ac propterea Cicero in posteriore usus est uerbo attingat. Nam illud genus publici beneficij, quod in singulos collocatur, alij post alium, uelut numeratur specialiter, & diuisis partibus, omnibus tamen. Cuius generis puto esse uisceratiōem, epulas, distributionē frumentariam, contra, quod in uniuersos confertur, non diuiditur, sed totum omnibus simul datur, ut ē pax, templa, portus, & alia suprà recitata. Est in posteriore diuisione constructio quoq; aduerbij partim cum genitiuo eorum notanda. Similes sunt cum alijs in Ciceronis libris, tum in secūdo & tertio libro de Oratore. Post exēpla, quæ huic parti sunt addita, sequuntur duo præcepta ualde utilia in Rebusp. nec habent opus explicatione. Vtitur hic Cicero Philippi exemplo, quē puto eum esse, cui Lucio cognomen fuit, & fuit tū legatus Syllæ, tū Consul, & uehemens aduersarius senatus, de quo ē apud Ciceronem in prologis 1. & 2. lib. de Oratore, & 86. Epitome Flori.

Caput autem est in omni procuratiōe.

Quia uirtus consistit in quadam medietate, ut sic dicam, uitari debet utrunq; extremorum. Bene itaq; hic Cicero, cum, quàm turpis res esset prodigalitas, exposuisset, fœditatem quoq; auariciæ, aut potius damna, quæ affert secum auaricia, ostendit, & suæ

Reipub.

Reip.exemplo,idq; per cōparationem,ut recte præcipiunt Rhetores debere fieri cōmodorum, quæ medium in hoc genere actionum comitantur cum incōmodis auariciæ. Ponit aūt aliquot exempla,& cōiungit publica cōmoda cū priuatis. Altera enim publice & priuatim obsunt, altera utrobiq; prosunt. Post earedit ad disputationē paulo ante institutā de beneficijs, quæ ad multos pertinent, & reprehendit rem agrariā, et nouas tabulas, ac similes largitiones, id ē, largitatē publicā, seu luxum publicū, cōiunctum cū iniusticia, aut aliorū iniurijs. Ibi recitat etiā quatuor incōmoda, quæ sequuntur ex hoc genere proluuij, quorum duo priora sunt publica, reliqua priuata, et postremū declarat exemplis Græcorū et Romanorū. Magnificis quoq; uerbis Arati insigne quoddam factum exponit, qđ ē exemplum præcedentibus cōtrariū, et copiosius descriptū extat apud Plutarchū in Arati uita. Additum ē huic historiæ Epiphonema exclamatione ornatū, et cōtentione, item obiectione, et duobus exēplis, altero Ciceronis, altero Cæsaris. Sūt etiam hic aliquot repetitiones. In summa hic locus ē crebro, et multū, et dense inculcatus, ita ut posit exemplū esse cōmorationis, quæ inter σχήματα διανοίας recitātur. Sequitur Epilogus cum excusatione Panætij, ubi obiter illa tamen explicātur, quæ Panætius omiserat, et propter q̃ erat ab Antipatro notatus. Porro hæ duæ sententiæ in principio, Ne illi quidē multa secula, et, Nondum centum et decem anni sunt, uidētur

tur nonnihil dissentire, sed prior ad interualli temporis breuitatem referenda ē. Sunt enim inter illa Panætij tēpora & hæc Cicerōis, anni ferē tātū 270. Altera dicit de huius mali celeritate in crescendo.

Sed utilitatum comparatio.

Hæc ē secūda huius libri pars, quæ, ut in superiore est factum, tantum significatur potius, q̄ explicatur. Quanq̄ facilis ē, & plana per sese, nec fortasse debuit, quanq potuit, prolixius tractari. Cōparātur utilia inter se, uel duo, uel plura, ut discamus habere delectū in eis. Sunt enim alia alijs magis utilia. Atq; hæc optime & facilime iudicari possunt, his ordinibus bonorū consideratis, q sunt ferè apud oēs Philosophos, animi scilicet, & corporis, & externorū, seu fortunæ, sicut etiā à Cicerone hic ē factum. Sunt & aliæ bonorum diuisiones ex Aristotele petēdæ. Præterea ibi aut externa aūt, ut gloria diuitijs, aut uectigalia urbana rusticis, legi debet, non externorū, aut aliquid est omissum. Alioqui enim aspera & inepta constructio est. Porro ad medium ianuæ sedere, est ad ingressum domus sedere, uel in hemicyclo, uel in alia sellula, ubi res non subtiliter disputantur, ut in scholis fit, sed populariter, uelut crassa Minerua, ut fit apud imperitos, aut leuiter peritos, probos tamen. Quanq̄ ibi Epicureos pstringit, qui propter aut ambitionē, aut inuidiā, omnē officiorū rationē puerterant. Nam hæ duæ pestes doctorū etiā et ingeniosorum animos non raro fatigant.

Comment

COMMENTARIA IN TERTIVM librum de Officijs.

Publium Scipionem Marce fili.

VÆ sunt huius præfationis partes. In priore de suo ocio Cicero dicit, & cōparat id cum Africani ocio sic, ut, cum dißimile suū, & inferius esse ostendat per quandā extenuationē, superius tamen eo uelit uideri, quod ipse in ocio aliquid scripserit, et posteris etiā hac re consulerit, Africanus id non fecerit. Est aūt hæc pars inchoata à dicto quodā Africani, qđ ipsius ociū declarat, cuiusmodi fuerit, & q̃dē Cicero addit expositionē. Vocant ueteres hoc genus dictorū & factorū χρεῖας, de quibus uide Quintilianum lib. 1. cap. 15. Similia exordia sunt apud Ciceronem in lib. 2. de Inuentione, & lib. 2. Tuscula. quæst. Eadem pars conuenit cum præfatione secundi libri, nisi quod ibi alia forma ē, nempe excusatio, utrinq; est inspersum quiddam querulum. Secunda pars, est exhortatio ad filium, ut diligenter hanc partem Philosophiæ de Officijs cognoscat, & significat ei, ut hos etiam libros legat, additq; occupatio

nem, tametsi hæc abũde à Cratippo discat. Vtitur deinde tribus argumentis, ab expectatione hominũ, de ipso, à celebritate loci, in quo uersatus est tum Cicero filius, & à præceptoris autoritate, sicut fecit in præfatione primi libri. Istic enim simile ẽ argumentum. Cæterum quod hic dicit, inanem redire, turpißimum ẽ, ex Homeri secũdo libro Iliados sumpsit, ubi Vlisses in sua exhortatione ad Græcos inter cætera ait: αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν, κενεόν τε νέεσθαι.

In superiore parte dicit ex malis minima oportere eligere, q̃d Arist. sic dixit paulo aliter: ἐν ἀγαθοῦ γὰρ λόγῳ γίνεται τὸ ἔλαττον κακὸν πρὸς τὸ μεῖζον κακόν. Ἔστι γὰρ τὸ ἔλαττον κακὸν μᾶλλον αἱρετὸν τοῦ μείζονος.

Panætius igitur, qui sine controuersia.

In primo libro huius operis de honestate Cicero disputauit, in secundo de utilitate. in hoc tertio libro comparat hæc duo inter se, & ostendit, quando uideantur pugnare utilitas & honestas, q̃d sequendum sit. Non enim uere pugnare, cum idem sit honestum q̃d utile, & idem utile quod honestũ. Idq; ex Stoicorum disciplina sentire se, & eò hanc disputationis partem de officijs accommodare. Panætium aũt hãc partem in suis libris non tractauisse. Hinc oriuntur duæ quæstiones uelut per occupationem. Prior est: Posuerit ne Panætius hanc etiam partem, cũ non explicauerit eam. Altera. Debuerit ne istam partem introducere, cum nunquam pugnent inter se utile & honestũ. Hæ quæstiones explicãtur prius, q̃ rẽ ipsam incipit.

incipit. Et ē totus hic locus uelut exordiū quoddā, seu insinuatio, quæ ē pars, aut etiam species exordij. Res mouet enim ea, quæ uidebantur initio disputationis absurda, uel incommoda esse, proptereaq; sibi obstare, & uelut isto modo cōciliat sibi lectorum animos, id quod solet in insinuationibus fieri. Repetiuit aūt ex primo libro Panætij diuisionem. Priorem quæstionem sic explicauit, ut doceat, Panætium uoluisse de hac etiam parte disputare, tribus argumentis: Primo à diuisiōe Panætianæ disputatiōis. Secūdo, ab alio loco eiusdē operis. Tertio, à testimonio Poßidonij ductis. De imagine Veneris, cuius ibi mentio fit ē in Plinij tricesimoquinto libro, capite duodecimo.

Recte ne autem hanc tertiam partem?

Altera pars insinuationis, et explicatio secundæ quæstiōis. Ostendit aūt principio, sicut in præcedēte quæstione ē factum, unde sit hæc dubitatio. Nempe, cum non pugnent hæc inter se, ac eadem res sit Vtile & Honestū, secūdum Stoicos tamen non debere aut posse recte institui, aut fieri horum cōparatiōem. Diuersa enim, aut cōtraria, aut certe nō eadē secū cōparari solent. Adhibuit hæc ad Peripateticorū quoq; doctrinā. Deinde adiecta ē lōga occupatio, repetita ex 1. libro, diuisione de honesto seu officijs. Aliud honestū esse in sapientibus, aliud in mediocribus & gerentibus tantum speciem sapientum. Illud perfectum esse, hoc imperfectū. Et uidetur significare occulte,

nullos perfectum honestum habere, sicut nulli habēt perfectam sapientiam. Reuera enim nemo est talis. Et hic se disputare de mediocribus officijs, non de perfectis & summis, quæ uere tantū finguntur, nec sunt in hominis natura. Sicut aliarum rerum perfectas species nō recipit humanus animus propter suam angustiam & imbecillitatē. Et tamen illa honesti similitudine utendum esse non aliter, quàm si esset perfecta species, nec putandum, quod cum utili pugnet unquam. In eo loco multus & prolixus est Cicero, tum propter similitudinem, tum propter exempla, & alias exornationes, quibus est usus. Sequitur postea respōsio ad quæstionē, & exponitur consiliū Panætij de hac parte, addito etiam exēplo. Cæterum in hoc loco fuit menda circa principium, & eam bene correxit Lugdunensis codex, qui indolētia habet scriptū, ubi alij omnes ferè codices habent scriptum indigētia, sicut rectè in sequentis loci initio abiecit Qui relatiuum, & in eodem commate uerbum actiuum anteponūt, in paßiuum anteponuntur mutauit. Aliter enim ibi non è cōstructio. Et melius ista sequēti, q̄ huic loco adscribuntur. Quæ autem de tali coniunctione utilis cum honesto mea, imò Aristot. esset sententia, suprà est monstratum in secundo libro.

Itaq; ut sine errore diiudicare possim9.

Hic incipit ad rē ipsam propius accedere Cicero, & proponit de generali regula, quæ sit usui futura ad omnem

ad omnem reliquam disputationem, & unà breuiter rationem reddit, cur sequatur in hoc opere Stoicos maxime. Deinde regulam illam, seu formulam subiecit copiose & splendide expositam. Summa aũt eius est, nihil debere detrahi alteri homini per auariciã, aut iniuste, sed alios homines adiuuandos esse cum quantocunq; periculo, aut molestia. Sic autem tractatum est hoc præceptum, ut probetur initio tribus argumentis. Primum est tractum ab inutili, seu damno consequente, nisi fiat hoc modo: Lædi societatem generis humani iniurijs. Ibi est etiam inserta similitudo cum occupatione, quod tamen liceat, ut sibi quis malit, quàm alteri acquirere ad uitam necessaria, & crebro eadem sententia repetitur, & postea aliquoties in toto hoc loco per contentionem ferè, adeo ut & hic exemplum possit haberi commorationis. Idem enim sæpe repetitur, inculcatur, urgetur, præcipitur, docetur, aliter quàm aliter, tanquam pictũ. Secundum argumentum est ductum à turpi, contra ius naturæ, & ciuile esse aliter facere. Tertium, à causa efficiente contrariorum, Iusticiam & similes uirtutes magis secundum naturam esse, quàm uoluptatem, & similia. Iusticia enim conseruat humanam societatem, uoluptas uero dißipat. Deinde addita est amplificatio, in qua confutat prætextum iniuriarum, seu falsam opinionem eorum, qui inferunt iniurias, per dilẽma, seu diuisionẽ. Eam amplificationẽ concludit, et reuocat totã rem ad communitatem

rerum

rerum. Sequuntur postea quatuor obiectiones, quæ sunt ex cõditionibus, seu gradibus quibusdam hominum natæ. Patrem enim aut fratrem, ciuem, externũ, stultum, et inutilem, item tyrannum esse, conditiões sunt & gradus hominum. Sic aũt Cicero ad omnes respondet, ut doceat omnia referenda esse ad cõmunem utilitatem. His ẽ subiectus Epilogus, in quo accommodat exposita in obiectionibus ad Panætij consilium, & reuocat hanc rem ad ea quæ sunt in præcedentibus libris disputata, & iubet sibi de uirtute cõcedi quædam per quandam similitudinem. Est etiam subiecta excusatio Panætij de hac parte assumpta in disputationem de officijs. In fine ponitur tantũ propositio huius libri. Et hæc quidem ẽ dispositio huius loci. Nunc aliqd etiam de obscura et necessaria quæstione, quæ etsi rectius in primo libro esset explicata, nõ tamẽ huc prorsus nõ quadrat, cũ ibi sit omissa, & eiusdem rei fiat hic mentio. Est autem disputatio quoq; de iure naturali, & iure ciuili. Nam ius gentium idem esse quod ẽ naturæ ius, hoc declarat, quod bella, captiuitates, seruitutes iuris naturæ sunt, non uel contraria iuris naturæ, ut iurisconsulti uolunt, uel affectus mali, quod alij nõnulli harum rerũ non satis adhuc periti docuerunt. Cum enim à natura sit institutum, ut aliqui præsint inter homines propter præstantiam ingeniorum, aliqui obediãt propter imbecillitatem, necesse ẽ rixas & cõtentiones, ac bella tandem oriri, quando aut præesse uolunt, qui nõ sunt

idonei

idonei ad hoc, aut non parere, qui non possunt consulere sibijpsi, & salui esse, nisi à melioribus regãtur. Et ea quidem bella uidentur secundum naturam esse maxime, reliqua ex cupiditatibus & malicia hominum suscipiuntur & serũtur, tamen ex altera tantum parte. Nam altera semper iustum bellum gerit. Aut enim arcet illatam iniuriam, aut armis res repetit ablatas. Idq́, etiam facit secundum naturam. Vult enim natura, ut humana societas conseruetur, quod fieri nequit, nisi uis depellatur. Vbi autẽ sunt bella, captiuitates etiam ut sint, necesse est. Sæpe enim non potest coërceri cupiditas aliter, q̃ uinculis & carcere. Et satius est uinciri uictos, quàm iterum turbari pacem multorum. Quanquam, quod ad hoc attinet, cum sæpe nõ praua cupiditate impulsi arma capiãt, sed aut potentiorum ui coacti, aut ignorantia, & errore, non omnes capti in bello, hoc iure captiui sunt fortasse. Quemadmodum nõ omnes serui possunt esse naturali iure, qui nascũtur à seruis, aut alijs de causis in seruitutem uenerunt, nisi quatenus uoluntate deliquerunt, & postea pœnam luunt peccati, nam et hæc pœna est secundum naturam: sed illi tantum: qui sibi non possunt res utiles ad uitam uel quærere uel conseruare. Alij enim sunt alijs prudẽtiores natura, qđ res ipsa testatur, & imprudentiores habent opus consilio, & gubernatione prudentiorũ. Hoc autem nihil aliud est, q̃ dominos esse & seruos, ut Arist. in Politicis demonstrat. Declarat hoc etiam mariti &

uxoris

uxoris consociatio. Nam uir est natura muliere prudentior, & præstantior. Qua propter etiam dominium in illam habet, quanquam non prorsus eiusmodi, quod dominus in seruũ habet. Nam hæc societas propius paulo ad ciuilem societatem, in qua est iuris æqualitas, accedit. Docet idem puerorum & parentum ratio. Nam illi non possunt sibi consulere. Merito igitur in potestate parẽtum sunt, & quidẽ magis propter suã, q̃ propter parentũ utilitatem. Sic etiam seruis utile est & salutare sub dominis esse. Illi tamen natura serui sunt, qui propter naturæ humilitatem, & intellectus infirmitatem, opus habent aliena gubernatione, & domino. Sic autem Aristot. inquit:

ἄρχον δὲ φύσει, καὶ ἀρχόμενον διὰ τὴν σωτηρίαν. τὸ μὲν γὰρ δυνάμενον τῇ διανοίᾳ προορᾶν ἄρχον φύσει, καὶ δεσπόζον φύσει, τὸ δὲ δυνάμενον τῷ σώματι ταῦτα ποιεῖν ἀρχόμενον, καὶ φύσει δοῦλον,

Præterea Aristoteles tãtum habet ius naturæ, & ius politicum, seu humanum. Cicero etiam hic ius gentium & naturæ pro eodem uidetur accipere. Hæc ideo prolixius de iure gentium exposui, quod non parum ad præsentem quæstionem conducant. Nam inter res priuatas seu proprias numerãtur & serui, & ea quæ sunt in bellis parta. Est autem quæstio, utrum pugnet cum iure naturæ ius ciuile. Nam cum supra in primo lib. dicatur, natura nulla priuata esse, idemq; multi alij doceant, & distinctio rerum, et proprietas à iure ciuili recepta & approbata sit.

Merito uidetur contrarium esse iuri naturæ ius ciuile. Quapropter recte facere Anabaptistas, & alios qui docent omnia debere esse communia, neminem debere habere aliquid proprij, præsertim cum fundamentum debeat esse ius naturæ ciuilis iuris, & in ipsorum Iurisconsultorum libris scriptum sit, q̃ naturalia semper firma & immutabilia permaneāt. Ad quæ sic respondeo: Nunc est ostensum, captiuitates, seruitutes, & similia nō esse diuersa à iure naturæ. Non possunt ergo rerum dominia contra naturam esse, cum & hæc numerentur inter priuata, & uere sint, imò tota Oeconomia secundum naturā est. Itaq; omnia quæ pertinent ad Oeconomiam secundū naturam sunt, non serui tantum & domini. Docet hoc etiam dominia secundum naturam esse, quod homo præest reliquis animalibus, propterea, q̃ careant intellectu, & magna ex parte hominū auxilio habent opus. Docet idem apum uita, in qua multæ uni parent. Quanquam autem præesse nō est dominium habere, tamen sicut in Republica, ita in Oeconomia, unde orta est politia, alij debent præesse, alij parére. Hoc autem non potest fieri, nisi rerum sit proprietas. Huc pertinent etiam usitata argumenta. Non posse aliter salutem uniuersorum & singulorum cōsistere, nisi res distinctæ sint, & nisi sit proprium. Nam si undecunque liceret sumere unicuique, quæ esset futura confusio & turbatio? Quanq̃ huic malo fortasse posset succurri legibus & pœnis constitutis in ociosos.

Ideoq;

Ideoq; firmiora & planiora uidentur esse argumenta superiora. Deinde priuatū fuisse in omnibus Rebuspublicis, non extreme barbarorum populorum. Et Deum ipsum in sui populi Rep. priuatum ordinasse. Quod quidem argumentum debet apud Christianos firmißimum esse. Neq; unquam Christus postea mutauit aliquid de illa re. Et S. Paulus, ne ex publico aut priuato aliorum uiueret, quanq̃ iure potuisset, acqsiuit sibijpsi, unde sustentaret se. Approbat idem seruitutes & priuatum, non solū in prima Epistola ad Timotheū, sed in alijs multis locis, tum hæc, tum alias ciuiles constitutiones. Item cū dicit Esaias: Frange esuriēti panē tuum, de priuato loquitur, non de cōmuni. Et quid aliud sacra scripta præcipiunt, quādo præcipiunt de bonis operibus, q̃ ut de nostro & priuato largiamur indigentis? Sed infinita sunt, quæ persequor. Refertienim sunt diuini libri talibus testimonijs, quibus priuatū non tantum approbatur, sed etiam iubetur esse. Cum ergo priuatum sit, & secundum naturam, & non tantum salutare communi hominum saluti, sed etiam necessarium, àq; Deo ipso institutū sit, non debet esse omnium rerum communitas. Et, quando in Cicerone, aut alibi dicitur, omnia debere esse communia sic intelligendum est, ut sit uolūtaria rerum communicatio pro eo, ac iusticia præscribit, aut etiam gratuito. Nam quod mihi superest, hoc alteri, qui opus habet, donare etiam debeo, quando non potest uicißim aliquid dare, ut fiat pmutatio

secundum

secũdum iusticiã, hoc ẽ, seruata æqualitate. Et ẽ sane ambiguitas in uocabulis cõmunio & cõmunitas. Nã pro rerum cõmuni & iure & usu prorsus excluso proprio usurpantur, & pro uoluntario rerũ communi usu, & quem docet iusticia, seu Rerumpub. ratio & forma. Idq; posterius proprie significãt hæ uoces Latinis & Græcis κοινωνία in talibus disputationibus, & pro consuetudine, quã maxime sequimur in scholis. Plato magis in priore significatiõe uocabulo illo utitur, ex quo plura Cicero sumpsit, q̃ ex Aristotele. Hæc ambiguitas uocum uidetur mihi multas disputatiões inutiles & errores peperisse nostro etiã tẽpore. Quod aũt Cicero in. 1. lib. dicit: Sunt aũt priuata natura nulla, de Platonico magis priuato, q̃ de Aristotelico ẽ intelligẽdum. Nã ibi certe naturæ ius ita separatur à ciuili iure, ut iuri naturæ cõmunio rerũ Platonica, ciuili Aristotelica & priuatũ tribuatur. Nihil enim prohibet unà esse isto modo priuatũ & publicũ in ijsdẽ rebus, imò debet esse, & sic est à natura institutũ. Videtur quidẽ natura uoluisse rerũ omniũ cõmune ius & usum esse, cũ eiusdem generis sint oẽs hoĩes. Sed hoc ẽ etiã considerandũ, magnam diuersitatẽ in hoĩbus esse p eandẽ naturã, quæ, quia uoluit oĩbus consulere, uoluit etiã, ut alij præessent, alij parerent, ut Oeconomia esset, ut ciuilis cõmunicatio rerũ esset. Natura enim non tantũ quærit rationem rerũ, sed etiã conseruationẽ, quatenus licet & potest fieri. Et quia, ut Plato & Aristot. docẽt, homo

G natura

natura politicũ animal est, necesse ẽ policiam etiam secundũ naturam esse. Policia uero non potest existere, sine hoc rerũ usu proprio, & cõmuni, hoc ẽ, sine iusticia cõmutatiua & distributiua. Origo enim politiæ ẽ Oeconomia, in qua necesse ẽ propriũ esse. Ergo tam priuatum q̃ communitas naturæ congruit. Alterum secundũ policiam, alterũ secũdũ Oeconomiã. Nec pugnat secum natura, q̊ in diuersis speciebus diuerse agit, ad unum tamen finẽ. Et uerba Ciceronis aut sic exponi debẽt, ut sentiant, quando hoĩes cœperunt esse, non certũ unicuiq; naturã aßignare, & uelut manu tradidisse poßidendum. Sed in tanta copia rerũ quèlibet pro suo arbitrio occupasse uacuum. Quomodo enim illa aliter cum ijs, quæ tum hic, tum in eodẽ opere dicũtur, detrahere alteri sui commodi causa magis contra naturam esse, q̃ eã quæ uidentur maxime esse talia? Aut certe, si de ꝑpetua quadã naturæ lege aut iure dicit, quam postea hoĩes suæ utilitatis causa, suoq; tantũ impulsu & arbitrio mutauerint, non ipsius naturæ suasu & ductu negandum est id, aut sentiendum, quid ὑπερβολικῶς de communitate rerum illa dixerit, uolẽs ita homo politicus policiam magnifice laudibus euehere. Sed re uera utrunq; in natura ẽ, publicum & priuatum, & quidem ab initio cũ Oeconomiæ statim etiam esse cœperint, quando hoĩes & publicũ esse cœpit. Aut certe prius priuatum fuit natura, & tẽpore, q̃ publicum. Ex Oeconomia enim Respub. ortæ sunt. Hæc annotãda hic obiter duxi,

ter duxi, ut res obscura & late fusa nonnihil ab adolescentibus intelligeretur, olim fortasse copiosius et distinctius eam explicaturus.

Cum igitur aliqua species utilitatis.

Hactenus aditum sibi fecit ad hanc suæ disputationis partẽ, nunc rem ipsam inchoat, & ostẽdit primo, quid sit faciẽdum, quando res aliqua habens speciem utilitatis se nobis obtulerit, nempe, referendam esse eam ad honestatem, cum qua si pugnet, ne quidẽ habendã esse pro utili, quantumuis nobis blandiatur. Deinde repetit suprà explicatã disputationẽ de coniũctione utilitatis & honestatis. & sic argumẽtatur fermè: Turpitudo non est secundum naturam,

Vtilitas est secundum naturam,

Ergo utilitas non est turpitudo.

Est Syllogismus in secunda figura. Sed quia minor propositio erat infirma, addidit alteram argumentationem, quam nonnulli uocant δωρίτην. *Sed Aristote. negaret omne bonũ esse utile. Bonũ enim Aristoteli genus ẽ, Vtile species: nec cõuertitur genus cum specie simpliciter, ut loquuntur. Reprehendit etiã eos iterum, q ea distraxerunt, & recitat incõmoda, quæ sunt ex distractione sequuta. Quod ibi aũt dicit, turpitudinis pœnã esse acerbißimam, intelligendũ ẽ de mala conscientia. Vere enim, qđ Græci dicũt,* συνείδησις πλήττει τὴν ψυχήν, *conscientia uerberat animũ.*

Additur aliud præceptum. Etiam sine teste fa-

ciendũ esse honestum, qđ ornauit bellißima fabula, q̃ est in 2. πολιτειῶν apud Platonẽ, cũ defensione quadam Platõis, & expositione fabulæ. Sub finẽ iterum indicat, quid sit honestũ cũ utili comparare, & p duo exempla contraria docet, quid sit in talibus deliberationibus sequendum, nẽpe omnia esse ad honestatem reuocanda, & ad publicam utilitatem, sicut in præcedente formula indicatum est.

Nec tamen nostræ.

Per occupationẽ respondetur ad eandem obiectionem, quæ suprà sub initium formulæ tractata ẽ. Obseruari aũt debet Chrysippi Apophthegma, in quo ẽ totius huius disputationis summa, q̃ liceat quidẽ sibi quẽq; præ alijs prospicere de rebus necessarijs et utilibus ad uitam, sic tamẽ, ut turpitudo absit, et iniuria aliorum.

Maxime autem perturbantur officia.

Nec facile negari debet aliquid amico, nec tribuendum quiduis. Quare duo præcepta præscribit Cicero. Alterũ, ne nostram utilitatẽ illorũ utilitati præferamus. Alterũ, ut nihil cõtra honestatẽ amicorum causa faciamus. Quæ præcepta, & totam hanc rem de opera danda amicis complexus ẽ breui dicto Pericles, cum rogatus, ut Gelli. scribit à quodam, ut pro se falsum deieraret, respondit:

δεῖ μὲ συμπράττειν τοῖς φίλοις, ἀλλὰ μέχρι βωμῶν.

Eadem scribuntur in libello de Amicitia.

Damonis & Pythiæ, quæ exemplū est perfectæ amicitiæ, Valer. Maxim. etiam recitauit libro. 7. cap. 4.

Sed utilitatis specie

Antea docuit generaliter nihil faciendum esse turpiter propter aliquā utilitatem, seu speciē potius utilitatis, ut ipse uult, nūc eandē disputationem per species, tū turpitudinis, tū honestatis incipit ducere, & comparat illas cum utili sic, ut cedere iubeat honesto utile in actionibus. De crudelitate primū dicit quod non debeat exerceri publice. Nam illa circunstātia est iniecta propter aliquam speciem utilitatis. Simile præceptum ē suprà in 1. lib. Declarat hoc exemplis, tū suæ Reip. tum Atheniensium, de quorū eadem crudelitate uide Valeriū Maximū lib. 9. ca. 2. Postea recitat alia exēpla ex iisdē Rebuspub. quibus ostēditur, neglectā esse publicā utilitatē propter honestatem, q̄ illi utilitati aduersata ē. De Cyrsili historia lege Herodotū lib. ultimo, ubi hoc etiā additur, q. uxorem quoq; eius & liberos lapidauerint uxores Atheniensiū, cum audiuissent, quid fecissent Cyrsilo mariti. Ille etiā Lycidas nominatur in Herodoto, non Cyrsilus. De Themistoclis hoc consilio, & contrario consilio Aristidis, est apud Plutarchū in uita Aristidis. In fine Pompeius & Cæsar notantur, quorū alter Campaniam uiritim diuisit, alter colonias assignauit Piratis. De quibus rebus uide Plutarchū in uita Pompeij, & Catonis Vticensis. Post Augustus Cæsar imitatus

tatus magnum suum auunculum, & patrem, diuisit Veteranis agrum Gallicum.

Sed incidunt.

Proponuntur hic etiam exempla quæ Cicero caussas ferè uocat, Iurisconsulti casus, nescio an satis Latine. Certe paulo aliter hæc uox ueteribus Latinis autoribus usurpata ē. Sed in præcedētibus fermè statim honestas aut turpitudo apparet. Quare ne quidē de talibus rebus consultandū esse uoluit, in his uero non ita uidetur primo aspectu honestū aut turpe, qđ cum utilitatis specie coniunctum est. Quare animos in diuersa trahi necesse ē, & deliberationē in eis oriri, possit ne honeste etiam fieri, qđ utile est. Nā utilitatis specie magna ex parte primo pulsi animi incitant ad agendū. Sed q̃primum apparet turpitudo in eadem re, non est suscipienda actio, & quando non apparet, inquirendum est hoc, & inuenta honestate agendum, turpitudine uero inuenta supersedendum est actioni, aut etiam quando non potest inueniri uel honestas manifesta, uel turpitudo, sed relinquitur animus in dubio. Nam plerunq; dubitatio propensa ē in deteriorem partē, propterea, q̄ magis ex affectibus oriatur, q̃ uel ex ratiōe, uel ex rei natura. Et hæc duo sunt capita huius totius libri, huc includenda est hæc tota pars disputationis de officijs, sicut ipse Cicero facit etiam in huius capitis fine. Hæc exempla sunt tractata p̄ διαλογισμὸν, hoc est, per contētionem

quandam

quandam, aut colloquiũ duorum Philosophorũ, quorum alter nititur legibus naturæ, cũ uult in his uẽditionibus, sub quarum specie exẽpla tractãtur, qđ qa honestum etiam sit, qđ utile uidetur, aut non esse utile, aut certe nõ faciẽdũ esse. Alter legibus ciuilibus, quando contendit in ijsdẽ uenditionibus honestũ esse cum utili coniunctũ. Ideoq; seruiẽdum esse utilitati, q̃ poßit parari sine turpitudine, uel etiam, q̃ sine turpitudine nõ poßit negligi. Obseruanda sunt hic tum ambiguitas uerbi celare, qđ in sequenti capite exponitur, tũ argumenta ex maiore, ac pœna apud Athenienses in eos cõstituta, q uiã errãti nõ mõstrassent.

Quæ dijudicanda sunt.

Longißimum ẽ hoc caput, in quo tamen ferè nihil aliud docetur, q̃ quæ paulo ante summatim dixi doceri, & tractari in hoc toto libro. Initio explicantur exẽpla in proximo capite proposita. Deinde sequuntur alia exẽpla, seu causæ, aut facta, in quibus eadẽ subinde repetuntur & inculcantur, additis uarijs tũ argumentis, tum amplificationibus. In summa aũt, ut nos etiam utamur repetitionibus, in omnibus exẽplis ostenditur, q̃ nihil propter nostrũ cõmodum facere debeamus contra honestatẽ, seu ius naturæ, quæ uult, & in omnium hominum mentes impreßit, ne quid insidiose dicamus, uel taceamus, uel faciamus, uel omittamus, decipiẽdi aut lædendi alterius causa. Atq; hoc etiã uult maxime illa definitio doli mali, quam

Cicero tribuit Aquilio. Is dolus dicitur in libris Iuriſ cõſultorũ ex calliditate & fallacia fieri. Itẽ pactum dolo malo dicũt fieri, quoties alterius circũſcribendi cauſa aliud agitur, aliud ſimulatur. Et illæ definitiones ſunt ꝑfectiores, q̃ hæc Aquilij à Cicerone poſita. Omiſſa enim ẽ deceptionis mentio, q̃ tamen ex alijs uerbis huius loci facile colligitur, & omnino talẽ ſimulationẽ uoluit intelligi Cicero. Nũc ſi dolus malus non debet inter hoĩes uerſari, non debet etiã uerſari inter eoſdẽ hoĩes ſimulatio & diſſimulatio. Atq; ſic argumentatur Cicero ab illis formulis Aquilianis de dolo malo, q̃ formulæ continuerũt modũ & rationẽ prohibẽdi iſtã calliditatẽ hoĩm, & ſolertiã ad nocendũ alijs. Harũ etiã fit multa mentio in Oratione pro Q. Roſcio. Argumentatur & à legibus ciuilibus, & iudicijs, quæ ſine lege exercebantur. Illis etiam dicit uindicatũ fuiſſe dolũ in certis negocijs, ut in tutela, in qua cautũ fuit, ne à tutoribus pupilli deciperẽtur, & in contractibus adoleſcentũ, in quibus ſi decepti eſſent adoleſcẽtes, puniebantur deceptores lege Lectoria. Ita enim ẽ legendũ. Nã Q. Lectorius hanc legẽ tulit. Sic etiã hanc uocẽ ſcripſerũt Põponius Lætus, & Aldus Manutius. Fuit etiam dolus prohibitus in iudicijs bonæ fidei, de qbus hæc uerba ſunt apud Boetiũ in ſexto libro Commentariorũ in Topica Ciceronis. Eſt enim Iuriſconſultorum prouincia priuatarũ quæſtio cauſarum, maximeq; in illis negocijs hic cauſarũ locus examinabitur, in quibus bonæ fidei iu-

dicia nectũtur. In his enim qui fuerit animus contrahẽtiũ quæri solet, qui deprehẽdi uix poterit, nisi præcedentibus causis intelligatur. In his igitur iudicijs, in quibus additur, ut ex bona fide iudicẽt, id ẽ, ubi ita iudices dantur, ut non strictas inter litigãtes stipulationes, sed bonam fidem quærant, plurimis causarũ usus est, additur, ut inter bonos bene agi oportet, considerãtur mores, inquirũtur cõsilia, statuitur, quibus quidq; de causis administratũ sit. De eadẽ re, uide Titulũ de Actionib. lib. 4. Institutionũ. De iudicio, seu arbitrio rei uxoriæ scribitur sic in eodem loco. Est aũt iudiciũ uxoriæ rei, quoties post diuortiũ de dote contentio est. Dos enim licet matrimonio constãte in bonis uiri sit, est tamẽ in uxoris iure, & post diuortium uelut res uxoria peti potest. Quæ quidẽ dos, interdũ his cõditionibus dari solebat, ut si inter uirum uxorẽq; diuortiũ cõtigisset, quod melius æquius esset apud uirũ remaneret, reliquũ dotis restitueretur uxori, id est, ut qđ ex dote iudicatũ fuisset, melius æquius esse, ut apud uirũ maneret, id uir sibi retineret: qđ uero non esset melius æquius apud uirum manere, id uxor post diuortiũ reciperet. In quo iudicio non tam boni natura spectari solet, uerum etiam cõparatio bonorũ fit, ut non tam, quod æquũ, sed melius æquiusq; ẽ, id sequendũ sit. Quæ omnia ex præcedentibus causis uestigari solent. Nam si uiri culpa diuortiũ factũ ẽ, æquius melius ẽ, nihil apud uirũ manere: si mulieris ẽ culpa, æquius melius ẽ, sextantem

retineri. De fiducia hæc extant in eiusdē operis 4. li bro. Fiduciam uero accepit, cuicunq; res aliqua man cipatur, ut eam mancipanti remancipet, uelut si quis tēpus dubium timens, amico potentiori fundum man cipet, ut ei, cum tēpus, qđ suspectum est, præterierit, reddat. Hæc mancipatio fiduciaria uocatur idcirco, q fides restituēdi interponitur. Scæuolæ exemplum continet factum boni uiri, & cōtrarium dolo malo, postea reprehenduntur ij, qui à bonitate sapientiam separauerunt. Ex ea enim re ortam esse omnē hāc ca lamitatē de simulādo & dißimulando. Huic exēplo statim subiectum est aliud dißimile, unà cum conclu sione et eius amplificatione, à legibus sumpta p colla tionem & contentionē. Iuri ciuile cōstitutum esse, ut uicia indicentur in prædiorum uenditionibus, cū hoc nō fuerit in legibus Duodecim tabularum. Ad id de clarandum ē adiectum tertium argumentum. Habet hoc etiam exemplum conclusionē, in qua probat obi ter quoq; suam sentētiam de exēplis præcedentis ca pitis. Atq; ita quartum exēplum annectitur, exemplo conclusio, conclusioni amplificatio per contentio nem, amplificationi similitudo, similitudini occupa tio, in qua iterum totam hanc rem ad ius naturæ ac commodat, & simul ostendit causam diuersitatis in iure naturali & ciuili, facitq; ius ciuile genus, ius gentium speciem. Et hoc ideo, quia nasci ex iure na turæ seu gentium debet ius ciuile. Et quanquam ab eo diuersum est, tamen non est ei contrarium. Atque

sane

ſane, quod Philoſophi dicũt de arte, q̧ imitetur naturam, ita mihi uidetur de iure ciuili recte dici poſſe, ac debere, q̃d imitetur naturæ ius. Quàm recte aũt Cicero ius ciuile fecerit genus, ius gentium ſpeciẽ, cum ſint proprie diuerſæ inter ſe ſpecies, nõ uideo, nec inquirendum in hoc eſſe arbitror. Cur tamen feciſſe nobis uideretur, ẽ dictum. Deinde ſequitur alia occupatio, q̧ non habeamus perfectam iuſticiam, de qua re ſuprà etiam ẽ tractatũ. Ibiq; prædicatur hoc, q̃d habemus de hac uirtute, quantumuis ẽ exiguum. Et non immerito. Non enim eſſemus homines, ſed beſtiæ, ſi illam quoq; uel umbram, uel ſimilitudinem iuſticiæ non haberemus. Et hæc omnia ſunt expoſitio quædam ſuperiorum oĩum exẽplorum, ubi cum dicit leges, quatenus manu tenere res poſſunt, Philoſophi, quatenus ratione & intelligentia, aut hoc ſignificat, ut ſpeciatim uelit intelligi ſeruitutem, & alludat ad uocabulum mancipium, de cuius re in proximo exẽplo dixerat, aut certe hoc uult, non tantum in mãcipio leges uindicare dolos, ſed magis in omnibus rebus, quatenus tamen oculis ſubiectæ ſunt, & manu prehendi poſſunt. Sicut Germanice quoq; dicimus: So fern mans greiffet und ſihet, Itẽ: Gedãcken ſeind zoll frey. Et hoc ſane ẽ, q̃d Ariſt. docet περὶ πράξεως, καὶ διανοίας, ἢ ἐπιστήμης, nempe illam uerſari circa ſingularia, has uero circa uniuerſalia. Tota autem Reipublicæ & legum ratio πρακτικὴ eſt, hoc eſt, indiuidua reſpicit, non uniuerſalia, quæ ſunt intellectus.

Sic pulchre ad totũ exemplũ hæc conueniũt, & contẽtionem, quæ fuit inter Crassum & Antoniũ pro iure & æquitate. Huc facit qđ sequitur, rationẽ postulare, ut nihil insidiose faciamus. Suprà in tertio exẽplo ẽ uetus figura orationis, & forensis, qua etiã est usus Cicero in oratione pro Roscio eodẽ modo: Cur non arbitrũ adegeris Q. Rosciũ quæro. Boetius non addit alterum accusatiuũ, cũ inquit: In urbe arcendæ aquæ arbitrum possumus adigere. Et recte hic Erasmus eam figuram exposuit. Arbitrũ enim accusatiuus propter præpositionẽ uerbo additã ponitur, nec sunt p appositionẽ coniungendi accusatiui. Breuis ibi quæstio quoq; ẽ interiecta, q sint boni uiri, & qd sit bene agi. Recitatq; Sceuolæ de posteriore sententiam. & redit statim ad propositũ, astutias non debere esse in uita, separatq; maliciam à prudentia, ut suprà sæpe fecit. Sequitur aliud deinde argumẽtũ à legibus ciuilibus, & repetit sæpe nunc positam conclusionem, in qua omnes actiones referuntur ad ius naturæ. Quod ibi addit de difficultate abstinendi ab iniurijs proposita impunitate, sic alibi dicit: Est enim magna illecebra ad peccãdum impunitatis spes. Ad hoc declarandũ utitur etiã exẽplo, in quo recte Crassum & Hortensiũ reprehendit. Ita enim docet Mimus: Bis peccas, cũ peccandi obsequiũ accommodas. Simile quiddam & ipse uult, cum argumento ex minore turpitudinem eius facti ostendit. Postea p occupationẽ repetit reprehensionem eorum, qui separãt

honestum

honestum ab utili, additis etiam malis, quæ ex ea re oriuntur. Repetit etiã præceptum de non fallendo, etsi fallere possis impune, & sine molestia aut labore. Opponit etiã exẽplũ Crassi auari hoĩs, estq; Antithesis. Definit etiam uirũ bonum, & p obiectionem iterũ dicit, quid sit utile. Cui obiectioni additum ẽ sextum exemplum, ostendẽs, quanta res sit esse uirum bonum. Breuem conclusionem habet exemplum, & sequitur deinde argumentum ex minore, quod e proverbio auctũ, & eius expositione. Sequitur hæc obiectio, an non liceat propter magnam utilitatem peccare. Huc etiam accersita sunt duo exempla. Primum Caij Marij, de qua re uide Iugurthinum bellũ Sallustij. Secundum Gratidiani, in quibus ostenditur utilitatẽ esse præpositam honestati, sed turpiter. & hoc quidem in conclusione sic satis longa, & amplificata capite huius partis, & comparatione damni, quod accipitur amisso noĩe boni uiri, cũ alijs omnibus utilitatibus. Et est hic locus uehemens, & paulo plus habet spũs, q̃ præcedentes in hoc capite habent. Post alia duo exẽpla continua addũtur, Cn. Pompeij, & Iulij Cæsaris, quæ ostendunt ab utroq; turpissime honestatẽ & utilitatẽ publicam priuatæ utilitati potentiæ prælatam esse. Acerbe aũt ambo obiurgantur, præsertim Cæsar, de quo etiam duo uersiculi Euripidis Phœnissis citãtur, latini obiter à Cicerone facti. Eosdẽ Suetonius citauit in uita Cæsaris unà cũ hoc loco Ciceronis. Pronunciãtur aũt apud Euripidem ab Eteocle nolente habere fratrẽ suum consortem regni

tem regni. Ad hæc etiam exẽpla usurpata ẽ breuis conclusio idem cum præcedẽtibus spectans, ac additur amplificatio de iniusta potẽtia, quam probat non esse utilem, sed potius pniciosam, opponens ei, quæ secum trahat maxima incõmoda, ad hunc locum faciunt ea, quæ apud Macrobium de Dionysio scribũtur libro 1. capite 10. in Somniũ Scipionis. Accommodat hunc locum ad caput disputationis, ut maius aliquid ad minus. Inde nascitur aliud exemplum cõtrarium præcedẽtibus, cuius tamẽ explicatio idẽ docet de utili & honesto. Argumentatur aũt ibi Cicero ex causa finali imperiorum. Cum hoc loco postrema huius capitis amplificatio coniungitur, quæ etiam tria exempla habet, & eorum expositiones, fitq; hic cum opibus honestatis comparatio. Sic p totum hoc longissimum caput nihil aliud agitur, q̃ q conferuntur uariæ utilitatis partes & species cum honestatis partibus, quæ iusticia & prudentia uocantur. Ac simpliciter ostẽditur, ubiq; uincere honestatem debere, utilitatem uero cedere, & dirigi debere honestate.

Plenus est sextus liber.

r Nihil aliud in hoc etiam capite, q̃ hactenus est
a ctum in hoc toto libro, agitur, quanquam aliaquadan forma, in principio maxime. Supra enim in rebus partim factis, partim dictis est monstratum, quod est honestum, id solum, aut maxime omniũ expetendum esse, præferendumq; omni utilitati, & nec utilitatem ullam sine honestate habẽdam esse pro utilitate.

tate. Hic uero p quæstiones hoc facit, & eas quidem multas, ac uarias, in quarum una, quod dicit, Vinum fugiens à Græcis uocatur ἐξεστικὼς, καὶ ἐκτροπίας. Conuenit cum his appellationibus etiã uox Germanica, nisi q minus est propria. Est autem, auffgestanden. Et significant hæc omnia uinum corruptum, siue lentum qddam habeat, siue acidum. In hac oratione non nisi ea, q̃ nisi dixeris, redhibeatur mancipiũ iure ciuili, ablatiuus iure ciuili non pendet à uerbo redhibeatur, sed ex præcedentis orationis uerbo, dicenda sunt, nisi legatur sic: non ea &c. uoce, nisi, omissa in principio, sicut legitur in Lugdunensi codice. Verũ tunc è etiam ponendũ punctum interrogatiuum post ebriosum, & hæc, nõ hic in cõmate, sed hic mendacẽ esse, totaq; hæc oratio erit præcedentis expositio. Quod ad sensum attinet, nullum erit discrimen, utro modo scribas. Non enim mutabitur. Aurũ milliariũ hic significat id aurũ, qđ habet nõ põdus mille denariorũ, sed preciũ. Faciunt aũt mille denarij centũ aureos Gallicos, Rhenenses centũ trigintatres, & tertiã partẽ aurei. Sestertiũ millies, facit Gallicæ monetæ uicies quinquies cẽtena millia, Germanicæ tricies tercenties, & tricies ter mille, trecẽtos trigintatres aureos, & aurei tertiã partẽ. Porrò similis locus ei q ẽ hic de pactis, ẽ suprà in 1. lib. Habẽt hæ quæstiones & exẽpla fabulosa cõclusionem, cui annexa est generalis conclusio primæ partis huius libri, in qua collata est utilitas cum iusticia & prudentia.

Acde

Ac de prudentia quidem.

Transitione coniungitur sequens caput cum præcedēte. Sic enim rectius distinguūtur capita, nec prior pars transitionis superiori, posterior sequenti est tribuenda. Proponuntur aūt hic etiam uaria exēpla, in quibus uidetur pugnare utilitas cum fortitudine. Primum est fabulosum, à quo p ἀποδίωξιν transit ad reguli exemplum primo contrarium. Hoc reguli factum prolixe tractatur & defenditur aduersus amicos, & uelut socios utilitatis, aduersarios uero, aut hostes honestatis. Argumētatur Cicero initio ab ipsius animi præstātis iudicio. Deinde admiscet ipsi expositioni historiæ duarū obiectionum confutationes, nēpe, nō stulte eum fecisse, ut uideatur, nec ideo, quod non censuerit reddendos esse captiuos, nec ideo, quod etiam hoc fieri in Senatu dissuaserit. Et metitur etiam hic rem ex honestate, & publica utilitate. Postea sex obiectiones addit de iureiurando Reguli, in quibus recitat causas, propter quas uidetur non coli, aut seruari debuisse à Regulo Iusiurandum. Prima est, Iouem non irasci, hoc est, nec punire periuros, nec afficere præmiis seruantes iusiurandum. Secunda, non magis Iouem læsurum fuisse Regulum, si nō seruasset fidem hostibus, quàm læsit seipse, quando rediit Carthaginem. Versatur hæc in comparatione pœnarum, aut cruciatuum. Tertia, in turpitudine tantum mali non esse, quantum sit in illis cruciatibus. Et hic est compa-

est comparatio scilicet malorum, seu cruciatuum, & est cum præcedēte cognata. Quarta est ex circūstantia quadam personæ, hostibus nō fuisse fidem seruandam, & citatur ad hoc ex Accio Poëta uersus, qui ē octonarius. Quinta est inuersio fundamenti huius disputationis Stoicæ, de coniunctione utilitatis & honestatis. Quædam uideri etiam honesta, quæ tamen non sint honesta, sicut ipsi dicant, quod non sint utilia nonnulla, ut maxime uideātur. Sexta, propter magnitudinem res turpes alioqui fieri honestas. Versatur & hæc obiectio in comparatione. His ita expositis, respondet ad singulas obiectiones, seu argumenta aduersariorū iurisiurandi, & fidei, quæ sunt magna pars honestatis. Primum argumentum refellit duobus argumētis sumptis, altero ex absurdo, altero ex natura iurisiurādi. Tolli hoc argumēto omne iusiurandū, & non pœnæ metu seruandum esse, uerum per sese, ac definit unà iusiurādum, reuocatq; ad iustíciam, unde significat tacite, sic debere colligi:

Omne honestum est per se colendum,
Iusiurandum est honestum,
Ergo, per sese est colendum.

Secundum infirmat uno tātum argumento, quod est à natura & ordine bonorum & malorū, tractum per quandam concessionem, non esse dolorem summum malum, aut ne quidem malum: idq; confirmat tū Philosophorum autoritate, tum Reguli exemplo. Debet autem hoc ibi intelligi, turpitudinem summum esse

malum. Nam si uirtus, aut honestas est solũ aut summum bonum, necesse est uicium seu turpitudinem esse aut solũ, aut extremum malũ. Eodem modo prorsus confutatur tertium argumentum, nisi quod argumentum ex Minore ẽ additum, ubi eleganter fit hæc quoq; collatio, id esse in animo turpitudinẽ, quod sit in corpore deformitas. Significat enim deformitatẽ turpitudo, sed animi ferè tãtum, Græcis paulo latius patet uocabulũ αἶσχος, & de corpore dicitur. Quartum sic diluitur: Atreus impius Rex pronũciat apud Acciũ hunc uersum, nec habendus est pro Poetæ sententia, quod in fabulis dicitur, ibi enim seruitur personæ. Quod cuiusmodi sit, in primo libro est expositum. Atque ita argumentum hoc in personæ circunstãtia uersatur. Docet ibi obiter quoq; Cicero, quod iusiurandum, & quibus sit seruandum. Quod autem hosti datum seruari debeat, ferè oẽs sentiũt, & ipse Cicero in primo libro suprà idem præcepit, usus q; ẽ eodem exemplo. De latronibus adhuc est inter eruditos contentio. Leges nec iubent, nec prohibent hoc fieri, quanquam generaliter plerunque hæc de nudis promißionibus disputantur, sine iuramento. Quod tamen sic totum est intelligendum, ut sentiamus rem debere licitam, aut nõ turpem promissam esse. Nam si uel promiseris, uel iuraueris, quod habeat certam turpitudinem, hoc nequaquam est seruandum, neq; humano iure, neque diuino. Quanquam interim grauiter peccat is, qui iurat præsertim, & Deũ ad rem falsam

falsam, aut mendacium adhibet testem. Et quidem Theologi superioris seculi docent, committi peccatum mortale, nisi ab ignorante uerum aut falsum iuretur. Faciunt etiam differentiam inter mentiri & mendacium, quibus tamen argutijs, præsertim hic, nihil opus est. Ponunt præterea duplex iuramentum, alterum assertorium, alterum promissorium, hoc referunt ad res futuras, illud ad præteritas & præsentes, quod non reprehendo, sed tamen aliquid futurum iurari potest sine promissione, saltem falso, ac pro eo, ac ipsi de iuramentis & periurijs disputant. Nam qui sic iurans promittit: Ego sanctè iuro tibi, cras pluiturum esse: aut, si die Iouis aliquid agere inceperis, fœliciter hoc euenturum esse, nihil obligatur iure ciuili, nec peierauit, quando hoc non accidit, uel promissiōe addita. Iure diuino tametsi non obligatur, nihilominus tamen, si hæc non eueniant, periurus fit, aut fortasse tum etiam, quando euenit iuratum. Temeritas enim ē, & blasphemia in Deum illa iurare simpliciter, quæ non habeas in tua potestate, aut de quibus non certus sis, fore, ut aut accidant, aut non accidant. Porro non est hoc concedendum quibusdam Theologis saltem ciuiliter, qui docent periurium tātum in intentione obligandi se consistere. Sic enim patefieret magna fenestra hominibus, ad uiolanda pacta, promissa fœdera, & omnis generis contractus, adeoq; fides humanæ societatis uinculum subuerteretur, nec ipsis non turbaretur

iuramentum de non seruandis operibus perfectionis. Notum enim est, quæ uocent opera perfectionis. Nunc si quis iuraret, se seruaturum esse opera perfectionis cum proposito non seruandi, certe faciendum esset cõtra propositum, seu intentionẽ, ne poneretur obex motioni spiritussancti, ut loquuntur. Aut enim essent seruanda, aut relinquenda libera. Vtuntur, qui sic docent, ad hoc uerbis S. Augustini, qui dicit in quodam loco: Interest, quemadmodũ uerbum procedat ex animo, ream linguam non facit, nisi rea mens sit. Quæ si paulo dexterius intelligantur, nihil patrocinantur illis, præsertim ad ciuile periurium. Est itaq; periuriũ erga deum, uel nõ facere hoc, quod iurans promiseris te facturum, uel non esse, quod esse iuraueris, siue hoc sit uerum, siue sit falsum, excepto eo, quod per iustam ignorantiam iuratur. Quanquam non debet seruari, quod turpe sit promissum. Non enim duplicari debet peccatum. Ac sane pia mens ne quidem ea iurat, quæ uidẽtur in nostra potestate esse, nisi addita conditione, uel expressa, uel intellecta. Illa enim est incertitudo rerum humanarum, ut quæ maxime putamus nobis subiecta esse, ab eis sæpe excidamus. Quod tamẽ de ijs, quæ promittuntur, intelligi debet. Nam asseri aliquid sine mendacio aut periurio potest, ut cum iuramus Deum esse, Deum iustum esse. Item, cum iuramus nos sensisse, quod certo sensimus, aut intelligere, quæ uera intelligimus, hoc est, cum asserimus iuramento ille

esse

esse, quæ natura impreßit nobis certa, uel Deus ipse mādauit nobis, ut pro certis haberemus, & assereremus. In his tamen etiā posterioribus maxīe ē fugienda temeritas & præcipitātia. Ac tutius ē sine iuramēto illa asserere, nisi aliqua neceßitas iurandi nobis imponatur, ut fit in iudicijs, aut etiam alibi. Hinc nata sunt in foro iuramenta ueritatis, & credulitatis. Graue enim ē, Deum adhibere testem. Id quod fit in iuramentis nominatim hoc nostro tempore. Egregie præcipit Isocrates, ubi dicit:

ὅρκον ἐπακτὸν προσδέχου διὰ δύο προφάσεις, ἢ σαυτὸν αἰτίας αἰσχρᾶς ἀπολύων, ἢ φίλους ἐκ μεγάλων κινδύνων διασώ-ζων. ἕνεκα δὲ χρημάτων μηδένα θεὸν ὀμόσῃς, μηδ' ἂν εὐορκεῖν μέλλῃς, δόξεις γὰρ τοῖς μὲν ἐπιορκεῖν, τοῖς δὲ φιλοχρημάτως ἔχειν.

Pertinet hæc tota res ad secundum & octauum præcepta diuina. Quod autem liceat iurare Christianis in rebus serijs, aut necessarijs, aut ad defensionē gloriæ diuinæ & salutem hominum, tum alia probant, tum exemplum S. Pauli. Docuit idem Augustinus his uerbis: Iuramentum faciēdum est in necessarijs, cum pigri sunt homines credere quod eis est utile. Sed redeamus ad latrones, quibus etiam est seruanda fides non minus, quàm hosti, præsertim si prius indixerint bellum, id quod plerunq; fit nostra ætate. Fortasse non fuerunt talia latrocinia, cum Cicero uiueret, aut adhuc fortasse in alijs regionibus nō sunt. Nec recte possint dici latrocinia, sed uera bella sunt. Quod autem à ueris latronibus extortū ē iusiu-

randum, id ius ciuile non cogit seruare, imò non habet aliquando magis pro iuramento, quàm quod est aut impossibile, aut rem turpem cõtinet. Dicit enim metum cadere etiã in constantem uirum, id est, posse adigi uirum constantē proposito uel capitis, uel alio magno periculo, aut iuret contra, quàm faceret extra periculum positus, & quidem hoc non tantum de iuramento, quod à latrone, sed quod a quouis alio extorquetur, intelligendum est. Theologi sentiunt contrà, seruandum esse tale quoq; iuramentum, quàmquam non cogendus sit is, qui iurauit, ad seruãdum, sed monendus, ut seruet, id est, sine peccato nõ posse non seruari tale iuramentum, nisi tamen res illicita, aut peccatum sit iuratum. Tunc enim nõ debet seruari, quia adderetur alioqui peccatum peccato. Vbi manet hic intẽtio? quam si quis aliam ab eo, quod uerbis iurat, habeat, necesse est, nõ ex eo pendere periuriũ, aut in tali causa cõmitti periuriũ, siue, quod iurasti, serues, siue nõ serues. Et hoc omnino fieri puto, cũ ad Deũ refertur ista res. Tale fuit iuramentũ Saulis, propter quod uoluit filiũ suũ Ionathan interficere: et David sic iurauerat se occisurũ esse Nabal, cum omnibus suis, & recte fecit, quod non seruauit iusiurandum, retractus ab instituto per Abigail uxorem Nabal. Philosophi propius ad Theologorum sententiã accedunt, q̃ ad iurisconsultorum sententiam. Docent enim honeste faciendum esse cum quantocunque periculo, aut damno. Iam si honestum est

stare pa

ſtare pactis & conuentis, in quibus nõ eſt aliqua turpitudo, aut dolus, multo magis ſeruari debent iuramenta, in quibus etiam à coactis promiſſum eſt, quod ſine turpitudine ſeruari poteſt. Nam quod Iuriſconſulti dicunt, metum cadere in uirum conſtantem, Philoſophi quidem etiam concedunt, ſaniores præſertim, ut ſunt Peripatetici, uerum, paulo aliter, cum docent, non debere ſine metu eſſe hominem, ſed debere medium ſeruare in metu, id eſt, non committere, ut metu uel periculo mortis contra honeſtatem faciat. Quare potius mors perpetienda erat, quàm iuranda res turpis, aut hoc, quod nõ uelles ſeruare. Atque ita quidem faceret uir fortis. Sed quia magna eſt imbecillitas noſtræ naturæ, ut ad noſtra opera & religionem redeam, facile poteſt & in talibus rebus, ſicut in alijs etiam, labi, & errare homo. Quod cum acciderit, non tamen debet propterea deſperare, ſed redire in uiam, & pœnitentiam agere. Eſt enim unũ de illis peccatis, quæ ignoſcit Deus, ſeu, ut ſcriptura loquitur, in filium eſt peccatum, non in ſpiritũ ſanctum. Quanquam debemus ipſi nobis reſiſtere, aut potius orare Deum, ut det nobis animum & conſtantiam contra iſtiuſmodi peccata. Illam etiam infirmitatem, aut tantam uim affectuum in hominis natura Iuriſconſulti, ut prudentes homines, & multa edocti uſu rerum intellexerunt, eoq; reſpexerunt, cum diſputauerunt, metum cadere etiam in uirum conſtantem.

Hæc ferè habui, quæ de iureiurando annotarem hic obiter, quod Ciceronis sententia sic melius intelligi posse uidebatur, & quod res magna est, & in qua procliue est committi grauißima peccata, quæq; uarios prætextus habere potest. Nunc redeo ad propositum, Cicero in hac quartæ cauillationis refutatione utitur hoc Syllogismo, non tamen continuatis, & dialectico ordine positis partibus:

Iuramentum hosti est seruandum,
Regulus dederat hosti iuramentum;
Ergo debuit seruare hoc iuramentum.

Citatur etiã ibi uersiculus ex Euripidis Hippolyto latine factus. Adduntur postea duo exempla ex Romana historia, quibus maior Syllogismi præcedentis probatur. Prius extat apud Liuium in nono libro primæ Decadis, Secũdum in quinquagesimaquinta Epitome Flori. Habet hoc etiam amplificationem à contrario facto Quinti Pompeij scilicet, cuius fit mẽtio in quinquagesimoquarto Epitome Flori. Confutatio quinti argumenti est negatio causæ iurisiurandi, cui annexa est obiectio de profectione. Poterat enim uideri ex metu quodam profectus esse Romã. Ad eam sic respondet, cum quadam obiurgatione, ut iudicaretur causa per Senatum ipso suasore ideo profectum esse. Sextum argumentum reuocat rem ad fundamentum disputationis cum reprehensione sermonis non fieri, sed esse honestum, quod ualde sit utile, atque omittit, quod inde uolebãt colligi, manere in patria,

esse domi suæ, cum coniuge, cum liberis, & alia, quæ suprà sunt recitata, esse magnas utilitates, propterea etiam honesta fieri, nec Regulum contra has suas tantas utilitates debuisse facere. Ad hoc tamen sub initium historiæ respondet. Elegans locus est de hac re apud Gellium libro primo, capite tertio. Postremo laudat hoc Reguli factum Cicero, per quandam comparationem partium duarum, quod censuit non reddendos esse captiuos, & seruato iureiurando reuertit Carthaginem, ostenditq; exemplis, quanta fuerit reuerentia ueterum Romanorum erga iusiurandum. Tota historia Manlij extat apud Liuium in septimo & octauo libris primæ Decadis. Quod exemplum est superiori contrarium, docet tamen idem, quod ad Senatus iudicium attinet, accommodaturq; factum illorum decem legatorũ ad pugnam, quæ uidetur esse inter prudentiam & utilitatem, quod supra plenius est explicatum. Porro tota historia de captiuis non reddẽdis, publice refertur ad præsentem collationem, quæ è inter utilitatem & fortitudinem.

Restat quarta pars.

Hactenus est utilitas in hoc libro comparata cum prudentia iusticia & fortitudine. Iam incipit etiam comparari cũ modestia, quarta honestatis parte. Sicut autem in præcedentibus partibus ostensum est, q̃ magna sit utilitatis cognatio cũ ipsis, quodq; nõ sint habenda pro utilibus ea, quæ cũ una illarum pugnẽt,

ita hic ostenditur, quanta sit eius cognatio cum mode destia & continentia similibusq; uirtutibus, quas omnes una appellatione uenire Ciceroni supra satis est indicatum, nec esse quicquam iudicandum utile, quod his uirtutibus sit contrarium, quantamcunque speciem habeat utilitatis. Et est sanè ea cognatio inter utile & honestum, & illas uirtutes, quæ est inter genus & species. Siquidem idem sunt utile & honestũ, ut uult Cicero, idq; initio huius libri disputauit. Ac tametsi præcipue Cicero hoc docet, nihil esse pro utili habendum, quod nõ sit honestum, uidetur simul tamẽ probare tanquam cõiunctionem illam honesti & utilis. Nam quod cõuenit ita cum omnibus partibus aut speciebus alicuius totius aut generis, ut idem sit cum eis, necesse est idem quoq; esse cũ toto aut genere. Quãquam Cicero alia forma utitur: Nihil, inquiens, cũ omnibus partibus honesti, seu cum ipso honesto pugnãs est utile, ergo, nihil quod est utile pugnat cum honesto. Sed neq; ex primo sequitur prorsus hoc: Omne honestum est utile: neq; ex secundo illud: Omne utile est honestum. Quia nõ sequitur necessario uel ad negationem alicuius de contrario eius affirmatio de altero cõtrario, uel ad negationẽ cõtrarij de aliquo affirmatio alterius cõtrarij. Sed omittamus hæc, & putemus sanè Ciceronem priorẽ partem disputare. In hoc loco sumit Cicero uoluptatẽ, quam homines habẽt pro magna utilitate, & cum ea comparat honestatẽ sic, ut doceat uoluptatem non

esse

esse rem utilem. Ita autem hoc probat:

Nihil, quod est contrarium Modestiæ, utile est,
Voluptas est contraria Modestiæ,
Ergo non est utilis uoluptas.

Minor est probata ab officijs uirtutum, sumpto argumẽto, amplificataq; lõga insectatione Epicuri, & similiũ Philosophorum, qui aut uoluptatẽ summũ bonum statuerũt, aut uirtutẽ coniunctam cũ uoluptate & conatur demõstrare, quantam ruinam honestatis & omnium uirtutum hæc doctrina secũ trahat. Ego suprà satis ostendi, quæ sit de uoluptate Aristotelis sentẽtia, nec satis caute, uel nimis Stoice facere Ciceronem, qui uoluptatẽ contrarium uirtutis ponat, & ne quidem inter bona uelit numerari. Profecto Epicurus nõ habuit omnino nullam causam, cur uoluptatem cẽsuerit esse bonũ, & quidem summũ: quẽ tamen hic non defendo, & de hac re alibi copiosius disputabimus fortasse. Quæ hic de fine bonorũ & malorũ obiter sunt exposita à Cicerone, fusißime disputata sũt ab eodẽ in. 5. li. de Finib. bonorũ & mal.

Habes à patre munus.

Totũ op⁹ hic cõcluditur, & repetita sunt ferè oĩa, q̃ hic dicũtur ex præfatione primi lib. Sũt aũt cõmendatio opis, et adhortatio ad lectionẽ eius. Itẽ occupatio de diuersitate suæ sectæ, & Cratippi sectæ. Obseruãdũ ẽ, qđ in fine subiũgit suplatiuo cõparatiuũ & qdẽ maius qddã illo significãtẽ cõtrà, q̃ pro graduũ

natura,

natura, pro consuetudine tamen latini sermonis. Sic etiã ẽ locutus Ouidius in 9. libro Transformationũ:
Sed quæ cum tibi sit iunctißima, iunctior esse
Expetit, & uinclo tecum propiore ligari.
Elegans est omnino formula orationis, & magnum quendam impetum ac uehementiam habet.

Hæc ferè uolui & potui scribere hoc tempore, non tam, ut qualemcunq; lucẽ afferrem huic opusculo Ciceronis, quod tamen dignũ ẽ omnino, in quo ornando & illustrando, ac commendando adolescentibus omne studium, atq; operam aliquam ponant, q̃ ut ostenderẽ studiosis talium rerum, quomodo congruerẽt hi Ciceronis libri cũ Aristotelis libris τῶν ἠθικῶν simulq; commonefacerem eos, ex fontibus illa tãdem Scolasticos etiam haurire debere. Gratius enim, ut inquit Poeta, ex ipso fonte bibuntur aquæ. Et dignus ẽ Arist. quem uelut exẽplum sanæ & expeditæ doctrinæ habeamus. Quanquam non uelim uideri hoc dicere ad extenuandas Ciceronis laudes, quẽ scimus, & gratißimo animo recordamur, non pauca priscis & melius & elegantius docuisse. Atq; utinam haberet iste autor paulo plures & diligentiores lectores. Quod tamen hoc seculo propemodũ accidisse uideo, licet nũc iterũ hoc incipit agi, ut inquinemur illa uetere barbarie. Quid dico, ut iterũ inquinemur, hoc agi? Nondũ illud cœnum totum absterfimus, & uix tandem agnoscere potuimus, ac serius q̃ agnouimus pfecte barbariem, & totam, hoc enim ẽ perfecte, ut

puto,

puto agnoſcere, quod malum & peſtiferum eſt, exterminauimus, & quaſi in exiliũ, ut iamdudum ē merita, egimus, elegantiarũ literarum iterum ferè nos obliuio & ſacietas cœpit. Quod cur accidat nobis Germanis, utinam ſim falſus, nõ uideo, niſi quòd ſimiles habẽt labra lactucas, & facile nobis tædiũ, taliũ præſertim rerum, irrepere ſolet. Sed reuoco me ad finẽ, ad quem tendit noſtra oratio. Nos cõmentarios conſcripſimus & ædidimus, tum eorum gratia, quæ nũc indicaui, tum, ut periclitaremur noſtrum ingenium, atq; ex multorum iudicio diſceremus, quãtum de nobis ipſi deberemus ſentire iam, & in poſterũ ſperare, imitati in hoc Apellem, & alios bonos artifices, q nõ uoluerũt ex unius aut alterius pẽdere iudicio, ſed multorũ audire ſententias. Nã ut Heſiod. docet, φήμη οὔτις πάμπαν ἀπόλλυτ', ἥντινα πολλοὶ λαοὶ φημίζουσι, θεός νύ τις ἐστὶ καὶ αὐτή. Quod ſi animaduertã non diſplicuiſſe hunc meum laborem ijs, qui uerſantur in diſcẽdis noſtris literarijs artibus, nõ leuis mihi fuerit ſtimulus additus ad alia lucubrãdo, & fortaſſe, ut ſolet diem dies docere, meliora. Reliquum eſt hoc, ut Lectores rogem, ne ſint iniq huius mei facti iudices ac meminerint fauendum eſſe potius conantibus aliquid honeſte, quàm obſtandum.

FINIS.

colorchecker CLASSIC
calibrite
mm